

การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของ
ชุมชนในเขตคลองรังสิต*

สุภางค์ จันทรานิช

ก่อนที่จะมีการขุดคลองรังสิตในปีพ.ศ.2431 ทุ่งนารังสิตที่เรียกว่า ทุ่งหลวง เป็นป่า พงrove มีขนาดกว้างขวางแต่ไม่มีหนทางที่ราชภาระเข้าไปตั้งถิ่นฐานทำการเพาะปลูกเลี้ยงซึ่พได้แม้จะมีบางส่วนใกล้เขตคลอง ได้แก่ ด้านตะวันตกซึ่งติดคลองเปรมประชากร ด้านใต้ติดคลอง แสนแสบและคลองบางขานา ก ส่วนทิศตะวันออกก็ติดแม่น้ำน่านครนายก ที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะป่าพนี้เป็นทำเลที่มีช่างป่าอาศัยอยู่ ใช้ลงรังซึงเข้ามารับภาระงานไร่นาของชาวนา ที่ขยายเขตปลูกจากคลองเปรมประชากร คลองแสนแสบฝั่งเหนือ และคลองบางขานาอยู่เป็นนิจ¹

ครั้นเมื่อมีการขุดคลองรังสิตและมีการจับจองที่ดินสองฝั่งคลองขึ้น จึงเริ่มนิผู้คนเข้ามาทำการเพาะปลูกตามสองฝั่งคลองรังสิตประยุรศักดิ์และคลองซอยต่าง ๆ ที่เรียกว่า คลองเจ้า เพราะใช้แรงกุลเจ็นเป็นผู้ชุด ตลอดจนคลองหกวาราสายล่างและคลองหกวารายบน ดังที่ได้มีผู้บรรยายไว้ดังนี้

เมื่อคลองได้ขุดขึ้นมากสายสายหกทางนี้แล้ว ฝ่ายร้างโขลง
ซึ่งอาศัยอยู่ในท้องทุ่งกันนีรันพันคลองออกไป คลองได้ที่ได้ขุดไป
แล้วก็มีราชภารัชชวนกันหักรังถางพงเข้าตั้งที่นา 岱หัววน และ
ดำเนปลูกเมล็ดเข้า เป็นเนื้อน้ำดดคลองทั่วไปทุกสายทั้งฝั่งเหนือและ
ฝั่งใต้ไม่มีที่เว้นว่าง พื้นที่ป่าพงที่ราชภารเข้าตั้งที่นาแล้ว กับที่กำลัง
หักรังถางพงอยู่ แลกทั้งที่จะเป็นนาได้ต่อไปถึง 2,009,000 ไร่ จำนวน
คนตัวจควรหำนา ก็มีจำนวนจะใกล้ถึงสิบหมื่นคน²

* ผู้วิจัยขอขอบคุณ สำนักงานที่ดินเขตธัญบุรี สำนักงานศึกษาธิการอำเภอธัญบุรี โรงพยาบาลชุมชนธัญบุรี นางสุขใจ นิตตะโย ใบสีกุศลประเสริฐ และโรงเรียนวิชาที่ได้ อนุเคราะห์ให้ข้อมูลสำหรับการวิจัยครั้งนี้

จากหลักฐานเอกสารที่ปรากฏ ชุมชนแห่งแรกที่เกิดขึ้นในคลองรังสิตคือเมืองธัญญบุรี ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างคลองชอยที่ 6 กับคลองชอยที่ 7 ผู้คนนิยมมาลงเรือนแพขายของในคลองรังสิตประยุรศักดิ์ เมืองธัญญบุรี ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2445 ตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำการเปิดเมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2445 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาเปิดเมือง เส้นทางเสด็จทางรถไฟและทางเรือตามลำดับ ได้ทรงเปิดป้ายศาลากล่าวว่าการเมือง และชายพระภูป่าร่วมกับเจ้านายและข้าราชการที่ตามเสด็จ ตลอดจนชาวต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการชุดคลอง พระภูปังกล่าวยังมีสำเนาปรากฏมานปัจจุบันนี้ดังที่แสดงรูปเป็นปักรายงานฉบับนี้

ขันที่จริง ชุมชนของชาวบ้านที่มาตั้งถิ่นฐานในคลองรังสิตเริ่มเกิดขึ้นแล้วก่อนปีพ.ศ.2445 ที่เมืองธัญญบุรี ระยะที่มีการขุดคลองรังสิตตั้งแต่ปีพ.ศ.2433 จนถึงปีพ.ศ.2444 ได้มีคนทยอยอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตนี้ บริเวณที่มีผู้คนกระจุกตัวอยู่มากที่สุดน่าจะได้แก่บริเวณคลองซอยที่ 6 และคลองซอยที่ 7 ผู้ที่ได้คัดลอกรังสิต ซึ่งใกล้กับบริเวณที่ตั้งเมืองธัญญบุรีนั่นเอง ในปัจจุบันยังคงมีตลาดปากคลองเจ็ดซึ่งเคยเป็นตลาดใหญ่ของคลองรังสิต มีโรงสีและโรงเรียนตั้งอยู่ในชุมชนซึ่งตั้งถิ่นฐานกันอยู่อย่างหนาแน่น

ສາເໜີການເກີດຊົມຫນຄລອງທກ-ຄລອງເຈັດແລະເມືອງຮັງຍຸປະ

1. ทำเลที่ดิน

อาจมีผู้สงสัยว่าเหตุใดบุนช์คลองนก-คลองเจ็ตจึงเป็นที่ที่มีคนมาตั้งถิ่นฐานมากกว่าบริเวณอื่นทั้งที่บริเวณนี้อยู่ห่างจากชุมชนเริ่มขุดคลองทางประชาน้ำฯ พาลังกรณีเข้ามาลักพ่อค่าว ทั้งยังห่างจากเส้นทางรถไฟสายโครงการอยู่มาก คำอธิบายในเรื่องนี้ก็คือ คลองช้อยที่ 2 คลองช้อยที่ 6 และคลองช้อยที่ 7 ผู้ได้คดองรังสิตเป็นคลองช้อยสามคลองแรกที่ถูกขุดแยกมาจากตัวคลองหลัก หลังจากที่เริ่มขุดคลองในปีพ.ศ.2433 แล้ว คลองช้อยทั้งสามได้ถูกขุดในปีพ.ศ.2335 เพียงสองปีหลังจากเริ่มขุดคลองหลัก คลองดังกล่าวจึงเกิดขึ้นก่อนคลองช้อยอื่นๆ ทำให้ผู้ที่ต้องการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในคลองรังสิตสามารถเข้ามาถึงได้ก่อนไปสู่คลองอื่น ๆ

ทำไม่ผู้ชุดคลองรังสิตเจ็บชุดคลอง 6 และคลอง 7 ผู้ได้คลองรังสิตก่อนคลองขยายอีนๆ เวลา
อาจสันนิษฐานได้จากแผนการชุดคลองตามโครงการรังสิตที่บริษัทชุดคลองแล้วくなสยามขอชุดใน
ครั้งแรกเมื่อพ.ศ.2433 ในโครงการดังกล่าวบริษัทมีแผนจะชุดคลองขยายที่ 7 ผู้ได้ลงไปให้จุดคลอง
แทนแบบ³ ซึ่งเป็นคลองที่ถูกชุดขึ้นก่อนหน้านั้นและมีประชาชนเข้าไปทำการกินกันหนาแน่นแล้ว

ซึ่งถ้าคดของซอยที่ 7 เสื่อมคล่องแสบแสบกับคดของรังสิตได้แล้ว ก็ย่อมจะเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญที่จะเสื่อมคล่องเก่าซึ่งมีการนำพาอย่างคับคั่งกับคดของใหม่ซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกใหม่เข้าด้วยกัน เปรียบเสมือนการตัดถนนเสื่อมถนนหลักที่มีบทบาททางเศรษฐกิจสูงสองถนนนั้นเอง

เป็นที่น่าสังเกตว่าคดของซอยที่ 6 และที่ 7 ผู้ได้เสื่อมคล่องที่ชุดโดยการว่าจ้างต่ออีกร่วงหนึ่ง กล่าวคือบริษัทขุดคดของและคุณนายสยามได้ทำสัญญาว่าจ้างหลวงโยธาบริบาล กรมพระศรีสวัสดิ์ กับพวก คือพระเทพมุจุ เป็นผู้อำนวยการขุดคดของ หลวงโยธาบริบาลได้ว่าจ้างกุลจีนมาเป็นผู้ชุดคดของดังกล่าวในปีพ.ศ.2435 ใน การว่าจ้างหลวงโยธาบริบาลจะต้องปููกโรงเรือนให้กุลจีนอาศัยอยู่ และนำผลงานไปแสดงต่อบริษัทฯ เพื่อขอรับค่าจ้าง อย่างไรก็ตามในปีพ.ศ.2437 หลวงโยธาบริบาลได้เกิดวิวาทกับบริษัทฯ เพราะบริษัทฯ จะให้เครื่องจักรขุดแทนกุลจีน การจ่ายเงินกับบริษัทฯ ค่าขุดคดของที่ค้างชำระจะทำโดยการให้เป็นสิทธิ์จับจองรื้อที่นาของบริษัทฯแทน แต่ห้องฝ่ายปกครองไม่ได้ในเรื่องราคาน้ำ⁴ กรณีว่าน้ำไม่ใช่ประเด็นที่ต้องการเสนอ ประเด็นคือ ได้มีกุลจีนจำนวนมากที่ถูกหลวงโยธาบริบาลว่าจ้างมาขุดคดของซอยเป็นเวลาสองปี (พ.ศ.2435 - พ.ศ.2437) ระหว่างนั้นกุลจีนดังกล่าวได้พากอาศัยในโรงเรือนที่ผู้ว่าจ้างจัดให้ ครั้นถึงปีพ.ศ.2438 บริษัทฯ เปลี่ยนไปใช้เครื่องจักรขุดคดของ กุลจีนเหล่านี้ส่วนหนึ่งอาจแยกย้ายไปรับจ้างขุดคดของซอยอื่นๆ ต่อไป (แต่คงมีจำนวนไม่นักนัก เพราะนับตั้งแต่ปีพ.ศ.2438 พระปภนบดีราชประสังค์ (มูลเลอร์) ซึ่งเข้ามายังหุ้นส่วนคนสำคัญของบริษัทฯ ได้พบวิธีใช้เครื่องจักรขุดคดของโดยวางแผน เนล็อกของเครื่องขุดบนบก ทำให้ขุดคดของได้ตรงและรวดเร็ว ความต้องการกุลจีนจึงลดน้อยลง) กุลจีนอีกส่วนหนึ่งคงจะได้เปลี่ยนอาชีพของตนเป็นชาวนาและพ่อค้า และปักหลักแหล่งอยู่ในบริเวณคดของเจ็ดผู้ได้ ทำให้คดของซอยกลายเป็นคดของเจ้าสมร์ร เชิง เป็นชุมชนและตลาดปากคดของ 7 ซึ่งมีแผนผัง (layout) เมื่อนตลาดสำเพ็งและตลาดอื่น ๆ ของชาวจีน โดยเฉพาะชาวจีนแต่จีว่าที่ ปููกโรงเรือนค้าขายเป็นภูมิภาค ต้านหน้าหันเข้าสู่ตลาด ส่วนด้านหลังติดกับคดของ ทำให้สามารถนำสินค้าที่ขนส่งมาทางเรือเข้ามาขายที่หน้าบ้านได้โดยสะดวก ลักษณะดังกล่าวพบได้ที่ โรงเรือนในเขตท่าเรือจางหลินไกลัมเมืองเชิงห่ายอันเป็นชุมชนเก่าแก่ตั้นกำเนิดของชาวจีนแต่จีว่าในประเทศไทย⁵

สำหรับผู้เข้ามาตั้งถิ่นฐานก่อนอื่นๆ นอกจากกุลจีนผู้ที่เป็นชาวนาคงตั้งถิ่นฐานกระจาย กันอยู่ห่าง ๆ สองฝั่งคดของรังสิตและคดของซอยที่ 6 และที่ 7 ผู้ได้คดของรังสิต โดยมีศูนย์กลางชุมชนอยู่ที่ปากคดของ 7 ซึ่งเป็นตลาดใหญ่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองธัญญบุรีขึ้นในภายหลัง คือในปี พ.ศ. 2445 ซึ่งนับได้ประมาณเกือบ 10 ปี นับตั้งแต่กุลจีนเข้ามาขุดคดของและพากอาศัยในบริเวณคดของซอยที่ 6 และที่ 7 จึงทรงพระกรุณา

โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองขึ้นที่ระหว่างคลองชอยที่ 6 กับที่ 7 ฝั่งเหนือคลองรังสิต เมืองธัญญบุรีจังตั้งอยู่ตรงข้ามกับชุมชนปากคลอง 7 นั้นเอง โดยอยู่กันคนละฝั่งของคลองรังสิต

2. ปัจจัยด้านที่ดินทำกินและน้ำ

การเกิดชุมชนในทุ่งรังสิต เมื่อพิจารณาจากปัจจัยด้านดินและน้ำจะพบว่าไม่ได้มีผลทางบวกต่อการเกิดชุมชนมากนัก ด้วยเหตุผลต่อไปนี้

2.1 เมื่อบริษัทชุดคลองแล้วตามสยามเริ่มขยายที่ในระยะแรก ๆ บริษัทไม่ยอมขายที่นาแปลงเล็กต่ากว่า 120 ไร่แก่ผู้ซื้อ ทำให้ชาวนารายย่อยซื้อที่ดินเป็นของตนเองไม่ได้ มีแต่เจ้านาและคนบดีในกรุงเทพฯ ที่สามารถซื้อได้ คนเหล่านี้มักซื้อที่ดินไว้มากกว่ามาทำการพัฒนาที่ดินด้วยตนเอง และไม่ได้เข้ามาอยู่อาศัยในท้องที่เลย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2442 บริษัทจึงยอมขายที่นาแปลงเล็กขนาด 40-50 ไร่ ทำให้ผู้มีรายได้น้อยกว่ากลุ่มแรกสามารถซื้อได้ อย่างไรก็ตามผู้ที่เข้ามาพัฒนาที่ดินเพื่อการเพาะปลูกอย่างแท้จริงคือผู้เช่านาและผู้ซื้อรายย่อย งานเหล่านี้หลังในลักษณะเช่นเดียวกัน เช่นเดียวกันที่มีการชุดคลองเพาะปลูกต้องการแสวงหาที่ดินทำกินเพิ่ม ตัวอย่างเช่นพากมุสลิมซึ่งมีภูมิปัญญาที่ดีที่สุดในประเทศไทย จำพวกเมือง จังหวัดปทุมธานี พากนี้เข้ามาเพื่อทำนาเพาะปลูกบริเวณเดิมไม่มีที่เพาะปลูกเพียงพอ ได้เข้ามาซื้อที่นาจากเจ้าของเดิมในราคาระ 4 บาท⁷ สวนพากเช้านาได้แก่ ชาวนาซึ่งไม่สามารถซื้อที่นาเป็นของตนเองได้จึงต้องเช่าที่นาจากเจ้าของ ผู้เช่านาเหล่านี้บางคนก็เป็นข้าราชการผู้ซื้อที่ดินนั้นเอง ตัวอย่างเช่น ที่นาของนางแก้ว ภรรยานายชรนาณอักษร ซึ่งมีบ้านอยู่ต่ำคลองชั่นปอย กรุงเทพฯ ก็ได้ให้ผู้คนข้าราชการไปหักร้างถางพงทำนาที่คลองชอยที่ 8 ฝั่งตะวันออก ในเนื้อที่ 1100 ไร่ ในปี พ.ศ. 2435 ซึ่งเป็นช่วงแรกของการชุดคลอง⁷ เมื่อชิมเมอร์แมนนักวิชาการเศรษฐศาสตร์จากมหาวิทยาลัยอาร์วาร์ดมาสำรวจเศรษฐกิจในชนบทไทยในปี พ.ศ. 2471 ได้ระบุว่าอัตราค่าเช่าที่นาตกไว้ระ 5 บาทต่อปี⁸

2.2 ที่ดินทำกินไม่อุดม ดินในบริเวณรังสิตเป็นดินเนินทั้งยังไม่ได้รับการบำบัดที่นา พื้นที่เป็นที่ต่ำ เมื่อช่วงไม่ทำคันนาให้สูงขึ้นก็ไม่สามารถควบคุมระดับน้ำได้มีถึงหนัน้ำ ทำให้น้ำท่วมน้ำดันข้าวเสียหายมาก⁹

2.3 การทดน้ำ ถึงแม้คลองรังสิตจะถูกชุดรื้อเพื่อวัตถุประสงค์รองด้านการชลประทาน แต่ในระยะแรกที่ชุดน้ำก็ยังไม่ไหลเข้ามาในคลอง ทั้งนี้เพราะพื้นที่ทางฝั่งที่ติดแม่น้ำเจ้าพระยาสูงกว่าฝั่งที่ติดแม่น้ำครุฑายก เมื่อเริ่มชุดคลองจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาหน้าก็ไม่ไหลเข้าพื้นที่ที่สูง ทำให้ไม่มีน้ำเพียงพอสำหรับการเพาะปลูก และแม้ต่อมาเมื่อมีน้ำแล้วก็ยังไม่พอสำหรับนล้อเลี้ยงต้นข้าวถ้าฝนตกน้อย จนต้องมีการจ้างผู้เชี่ยวชาญมาแก้ไขปัญหาด้านชลประทานในเวลาต่อมา

ถึงแม้ปัจจัยเรื่องดินและน้ำจะไม่เอื้อต่อการเกิดชุมชนรังสิตมากนัก แต่เมื่อมีความต้องการพื้นที่ทำกินเพิ่มก็ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนมากขึ้น ส่วนหนึ่งของชาวนาที่อพยพเข้ามานี้เน้นน้ำเดือนจากฝั่งทะเลทางใต้ ซึ่งไหลเข้าไปในคลองที่ชาวบ้านชุดเดียวกันเดินทางไปตัดฟืนและต้นจากทำให้ที่นาในจะเชิงเทรา สมทรปราการ คลองประเวศ และอื่น ๆ มีน้ำเดือน¹⁰ นอกจากนั้นยังมีชาวนาจากมีนบุรี อุบลฯ นครนายก และภาคอีสานเข้ามาทำนาอีกด้วย สภาพที่เกิดจึงเป็นการอพยพเข้ามาของคนจากทิศตะวันออก ทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก เพื่อแสวงหาพื้นที่ทำนาใหม่

3. การเพิ่มของประชากร

เมื่อกิจการชุมชนคลองรังสิตขึ้น ประชากรได้อพยพเข้ามาทำนากันโดยทั่วไปับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2438 ได้มีคนเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตนี้ โดยเริ่มจากทางตอนใต้แล้วกระจายขึ้นไปตอนเหนือ ต่อมาเมื่อกิจการปลูกข้าวขึ้นในพื้นที่จำนวนมากและแรงงานไม่เพียงพอ ก็เริ่มนั่งผู้ไปเสาะแสวงหาแรงงานรับจ้างจากแหล่งอื่นมา แรงงานกลุ่มสำคัญที่สุดคือพวกร้านจากภาคอีสาน ซึ่งไม่สามารถทำงานของตนเองได้ เพราะไม่มีเส้นทางขนส่งข้าวไปขาย คนกลุ่มนี้ถูกเรียกว่า ลาว เพราะสามารถทำงานของตนเองได้ เพราะไม่มีเส้นทางขนส่งข้าวไปขาย คนกลุ่มนี้ถูกเรียกว่า ลาว เพราะในการรับรู้ของชาวกรุงและคนในห้องที่รังสิตดีอ้วนราบจ้างมาจากเขตวัฒนธรรมลาวและเป็นชาติพันธุ์ลาว ทั้งที่ในความจริงแล้วแรงงานเหล่านี้มาจาก民族ของไทยทางภาคอีสาน 3 แห่งคือ มองกานครราชสีมา มองกานอีสาน และมองกานอุดร เมืองที่พวกรู้สึกพยพเข้ามาคือเมืองสรงนารายณ์ อุบล ร้อยเอ็ด ยศไสห์ และวายปี โดยปกติจะมีคนกลุ่มนี้อยู่หน้าเรียกว่า นายช้อย ซึ่งเป็นลาวเช่นกันไปรับตัวและพามาสังผู้ว่าจังหวัดอดทนพากลับ การคุ้มครองมากครั้งหนึ่งอาจมีจำนวนสูงถึง 120 คน โดยนั่งรถไฟจากโครงสร้างรังสิตแล้วลงเรือ ต่อมาในปีพ.ศ. 2448 มีลาวถึง 5,068 คนลงมารับจ้างทำนา¹¹ นอกจากประชากรกลุ่มลาวที่อพยพเข้ามารับจ้างทำนาแล้ว ยังมีประชากรกลุ่มอื่น ได้แก่ คนจีน ที่เข้ามาค้าขาย คนมอญและไทยมุสลิมที่เข้ามาทำนา ตลอดจนคนจีนและถุงวนและแขกมลายูที่เป็นคนในบังคับต่างประเทศ เช่น มีคนจีนและถุงวน ซึ่งนับดีอีกคนนา ไม้มันคาทอลิกเข้าไปตั้งทำนาอยู่ที่คลอง 11 และคลอง 12 ดังคำกราบบังคมทูลของนายพันโทพระฤทธิจกรก้าวเมื่อการเปิดเมืองธัญบุรีในปี พ.ศ. 2445

สำหรับกลุ่มชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานนั้น ดังได้กล่าวแล้วว่าเป็นกลุ่มจีนที่เลิกชุมชนอย่างไรก็ตามชาวจีนส่วนใหญ่จะไม่ทำนา แต่จะค้าขาย เพราะไม่มีที่นาให้ทำ จีนทำนามักเป็นจีนที่แต่งงานกับลูกสาวคนไทยหรือคนมอญซึ่งมีที่นาทำนาอยู่แล้ว¹² คนจีนที่ค้าขายจะนิยมอาศัยอยู่บริเวณปากคลอง เพราะเป็นจุดที่สะดวกต่อการเดินทาง การค้าขาย ได้แก่การเป็นพ่อค้าคนกลาง

เข้าเรือไปรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาขายในเมือง การตั้งโรงสี การขายโซห่วย (สินค้าเบ็ดเตล็ดแบบร้านชำ) โดยใส่เรือพายไปตามคลองขายเดือดผ้า ชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในรังสิตส่วนใหญ่เป็นชาวจีนแต่เชื้อมากจากอาเภอเก็งເອົ້າและอาเภอฝ่าวเล้ง อพยพเข้ามานานกว่า 80 ปีมาแล้ว มีชาวจีนแคระและไหหลำเล็กน้อย¹³ ชาวจีนเหล่านี้กระจุกตัวอยู่บริเวณปากคลองเจด ทำให้เกิดเป็นชุมชนใหญ่มีโรงเรียนจีนของตนเอง 1 โรง มีโรงสีถึง 14 โรง ในเขตธัญญบุรีในอดีต

4. ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี

เมื่อบริษัทขุดคลองแคลคูนาสยามได้เริ่มขุดคลองรังสิตและ ม.ร.ว. สุวพรรณ สนิทวงศ์ บุตรคนโตของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ซึ่งเป็นหัวแรงในการขุดคลองได้ทดลองทำงานด้วยการใช้เครื่องจักร นอกจากนั้นในการขุดคลองก็ได้เริ่มเอาเครื่องจักรมาใช้ขุดคลองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2438 โดยการวางแผนหลักบนบก ผู้ริเริ่มใช้เครื่องจักรขุดคือ พระปฐมบดีราชประสุร (มูลเดอร์) คลองขอยส่วนใหญ่ที่ขุดหลังปี พ.ศ. 2440 เป็นคลองที่ขุดโดยเครื่องจักร และการขุดกระทำได้รวดเร็วกว่าแรงกลีจีนมาก ทำให้เปิดพื้นที่จัดสรรใหม่ได้อีกมาก

ถึงแม้จะมีการนำเครื่องจักรมาใช้ในการขุดคลองและการทำงาน แต่การใช้เทคโนโลยีในการทำงานก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ที่นาในรังสิตส่วนใหญ่ยังคงเป็นนาห่วง ไม่มีการทำคันนา ใช้แรงงานน้อย ทำในเนื้อที่ขนาดใหญ่ซึ่งหมายความว่าต้องมีทุนและแรงงานน้อยแต่มีพื้นที่มาก การทำงานด้วยมือเริ่มเมื่อมีโครงการขุดคลองป่าสักได้ เพราะปริมาณน้ำในพื้นที่นี้เพียงพอที่จะกักเก็บในที่นา อย่างไรก็ตามชาวนาภัยังไม่นิยมในระยะแรก เพราะต้องปรับปรุงทำคันนา เมื่อชาวนาเป็นเพียงผู้เช่านาก็ไม่อยากลงแรงทำคันนา เกงว่าเจ้าของจะเลิกให้เช่าแล้วขายไปให้ผู้อื่นเสีย

ถึงแม้ชาวนาส่วนใหญ่จะทำงานห่วงแต่ชาวนาในทุ่งรังสิตก็เรียนรู้และใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านปรับวิธีการทำงานให้เหมาะสมกับความอุดมของน้ำ กล่าวคือ มีทั้งการห่วงไปบนพื้นดินแห้ง ๆ ห่วงข้าวที่แข็งงอกเป็นตุ่มลงในดินชุ่มน้ำ บากด้าข้าวที่ห่วงแล้วลงในดินที่มีน้ำขังสูง 6-8 นิ้ว และรู้จักทำคันหญ้ารอบ ๆ ที่นาเมื่อน้ำสูงถึง 1 ฟุต วิธีการทำสันเป็นวิธีที่ม.ร.ว. สุวพรรณ สนิทวงศ์ระบุไว้ว่าเป็นวิธีการทำงานในทุ่งรังสิต¹⁴

ในแห่งของการทำงานบ่ำรุ่งดิน ชาวนาอยังไม่รู้จักวิธีการทำงานที่ได้นัก ชิมเมอร์แมนระบุว่าแม้ในปี พ.ศ. 2473 ชาวนาภัยังคงทำงานห่วง ไม่ใส่ปุ๋ยแม้ซึ่วว้าวิ้ว¹⁵ แต่ใช้วัชสมุนเวียนเปลี่ยนไปเช่าที่นาใหม่ทำงานแล้วยังกลับมาทำที่นาเดิมเมื่อติดพื้นสภาพจนอุดมใหม่

อย่างไรก็ตาม การขาดคลองช้อยต่าง ๆ ทำให้ชาวนาสามารถขายข้าวเปลือกได้ราคากี่ขี้น ทั้งนี้ เพราะสามารถขันข้าวทางน้ำได้ ต้นทุนค่าขนส่งทางน้ำถูกกว่าทางบก ข้าวที่ใช้เรือขนจึงได้ราคากี่ทำให้ชาวนาในทุ่งรังสิตมีรายได้จากการขายข้าวตี เป็นแรงดึงดูดให้ชาวนาจากที่อื่นอพยพเข้ามา

5. ผลผลิตส่วนเกิน

เมื่อรังสิตกลายเป็นแหล่งปลูกข้าวแหล่งใหญ่ในภาคกลางใกล้กรุงเทพฯ การขันส่งที่สะดวกทำให้รังสิตเป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อตลาดที่สำคัญ ชาวนาที่เข้ามาปลูกข้าวไม่ได้ต้องการปลูกเพื่อยังชีพแต่ปลูกเพื่อขาย บริเวณที่ทำนาได้ผลผลิตดีในบริเวณนี้คือตอนกลางของคลองรังสิตซึ่งมีน้ำขังอยู่นานพอนหล่อเลี้ยงต้นข้าว กับบริเวณคลองช้อยทางด้านใต้ของคลองรังสิตที่เรือนไปยังคลองนกวางสายล่างและเรือนดึงคลองแสนและเพชรบูรณ์เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมดึง ที่เหล่านี้ให้ผลผลิตสูงกว่าบริเวณอื่น ประมาณกันว่าที่ดิน 2 ไร่จะผลิตข้าวได้ 1 เกวียน หรือพูดง่าย ๆ คือ ผลผลิตไร่ละครึ่งเกวียน ในขณะที่ที่นาที่ขาดแคลนน้ำจำนวน 3-5 ไร่จะจะให้ผลผลิตได้ 1 เกวียน ศุนทรี อาศัยไวย ประมาณว่ามีผลผลิตข้าวจากบริเวณรังสิตประมาณ 100,000 เกวียน หรือ 1,000,000 นาบต่อปีในช่วงปี พ.ศ.2442-2448 เหลือเป็นข้าวสูงไปหลายเท่าถึง 1,400,000 นาบหลังการบริโภคในครัวเรือน คิดเป็นประมาณ 1 ใน 10 ของผลผลิตในภาคกลางทั้งหมด¹⁶ จะเห็นได้ว่า ทุ่งรังสิตมีบทบาทเป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อขายตลาดที่สำคัญยิ่ง จำนวนโรงสีถึง 14 โรงในเขตมีน ญบุรีแสดงให้เห็นว่าต้องมีปริมาณข้าวป้อนเข้าจำนวนมาก ข้อมูลจากเจ้าของโรงสีระบุว่า โรงสีเหล่านี้สีแต่ข้าวในเขตรังสิตเท่านั้น และยังส่งข้าวไปขายบริษัทค้าข้าวสูงอกรายใหญ่ของประเทศไทย เช่น ป้ายชวน เรียงเงยลัง อีกด้วย¹⁷ นอกจากนั้นการจ้างแรงงานชาวจีนมากเข้ามาร่วมทำงานก็แสดงให้เห็นขนาดของการผลิตได้เป็นอย่างดี

6. ความหลากหลายของอาชีพ

เมื่อรังสิตกลายเป็นชุมชนที่มีผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เรายาจะระบุอาชีพขั้นหลักหลายของประชากรในบริเวณนี้ได้ดังนี้ ชาวนา นายกองนา นายอ้อย แรงงานชาวรับจ้างทำงาน กลิ้งจันชุด คลอง พอค้าคนกลาง พอค้าเรือพาย เจ้าของโรงสี แม้จันนายป่อนเบี้ยใบก คนเหล่านี้ได้ทยอยกันเข้ามาตั้งถิ่นฐานโดยเริ่มจากชาวนาและกลิ้งจันชุดคลอง ต่อมาเมื่อการทำงานเป็นระบบมากขึ้น ก็ล้วนคือเจ้าของที่นารายใหญ่ให้ชาวนาเข้าทำงานก็เกิดมีนายกองนาเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์และเก็บค่าเช่านา¹⁸ บางครั้งนายกองนาก็อาจเป็นเจ้าของที่นาเองด้วยก็ได้ ดังเช่น ที่นาบริเวณคลอง

10 พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นทิวากวงศ์ประวัติ ได้ประทานที่ดินให้แก่พระอิรษและพระธิดา พระอิรษซึ่งได้แก่ ท่านพ่อของศาสตราจารย์ ม.ร.ว. แນ่งน้อย ศักดิ์ศรี ได้รับประทานที่ดิน 100 ไร่ ท่านแม่ของศาสตราจารย์ ม.ร.ว. แນ่งน้อย ได้ทรงเป็นนายกองนาลงมือทำงานเองด้วยการจ้างแรงงานมาไถหัว่นล้อมและได้ซื้อที่ดินข้างเคียงของญาติเพิ่มอีก 1,000 ไร่เศษ ต่อมากศาสตราจารย์ ม.ร.ว. แນ่งน้อย ศักดิ์ศรีก็เข้าดูแลที่นานี้เองเช่นกัน¹⁹ อย่างไรก็ตามเมื่อความต้องการแรงงานมีมากขึ้น เพราะที่ดินมีขนาดใหญ่ ก็เริ่มเกิดแรงงานรับจ้าง ได้แก่ ลาวทำนาจากหมู่บ้าน และเกิดอาชีพนาอยอัญผู้พาลาวรับจ้างลงมายังทุ่งรังสิต ในส่วนของภาคเศรษฐกิจ ชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐาน ตามบริเวณปากคลอง หลังจากที่เริ่มมีการขุดคลองก็ได้เริ่มประกอบอาชีพค้าขายเพื่อนำเครื่องอุปโภคบริโภคมาขายแก่ชาวนา เป็นที่น่าสังเกตว่าชาวนาสร้างสิ่ติท่านในลักษณะผู้ตั้งถิ่นฐานชั่วคราว มีแต่โรงอยู่อาศัย ไม่ปลูกบ้านถาวร นอกจากนั้นยังไม่ทำสวนเพื่อปลูกพืชผักสวนครัวและไม่เลี้ยงสัตว์มากนักมีแต่ชาวจีนที่เลี้ยงหมู จึงใช้วิถีแบบหน้ารื่อเครื่องอุปโภคบริโภคจากพ่อค้าคนจีน เป็นส่วนใหญ่ (นอกเหนือจากข้าวที่ปลูกเองและปลาที่จับได้) ทำให้พ่อค้าคนจีนทำอาชีพได้อย่างมีกำไรดี ชาวจีนอีกส่วนหนึ่งเริ่มทำกิจการโรงสีเพื่อรับสิ่งที่ผลิตได้จำนวนมากจากทุ่งรังสิต ชาวรังสิตผู้หนึ่งระบุว่า รังสิตเคยมีโรงสีถึง 14 โรง²⁰ โรงสีเก่าแก่ที่สุดได้แก่ โรงสีกวังชั้วของยายแนบ ฉึกแห่งหนึ่งได้แก่ โรงสีรายเหมือน²¹ เป็นที่น่าสังเกตว่าเจ้าของโรงสีเป็นศรีกังคู

นอกจากอาชีพที่เป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพในลักษณะต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ในรังสิตยังเริ่มมีผู้ประกอบอาชีพในลักษณะการให้บริการพักผ่อนหย่อนใจแก่ชาวบ้าน โดยเฉพาะชาวจีนและชาวนาที่นิยมเล่นการพนัน หลักฐานระบุว่าที่ตำบลคลอง 7 มีป่อนลักษณะเล่นการพนันใหญ่อยู่ในที่ต่านนักของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นป่อนเบี้ยใบ กศนหนึ่ง ๆ มีผู้มาเล่นถึง 100 คน เจ้ามือเก็บค่าตั้งได้อย่างน้อย 600 บาทอย่างมาก 1,200 บาทต่อกศนในปีพ.ศ. 2451

ในกลุ่มชาวจีนแต่จ้า ใหม่ แลและแคนกีมีการประกอบอาชีพที่หลากหลายกันออกไป ชาวแต่จ้า มักเป็นพ่อค้าขายหมู ขายเตื้อผ้า และขายโซห่วย (ได้แก่สินค้าเบ็ดเตล็ดแบบร้านชำ) ส่วนชาวใหม่ล่ามมักเป็นพ่อค้าขายเนื้อกุ้งและขายเนื้อรักในขณะที่ชาวจีนแคนกีอาชีพเป็นช่างทอง²²

ชุมชนรังสิตระยะแรกตั้ง (พ.ศ.2431-2475)

การตั้งเมืองอัญญบุรี

หลังจากเริ่มขุดคลองในปีพ.ศ. 2433 ได้มีผลเมืองเริ่มทยอยกันเข้ามาตั้งถิ่นฐานจนมีชุมชนเกิดขึ้นในบริเวณคลอง 6 - คลอง 7 ตั้งປ้ากງว่าในปีพ.ศ. 2442 มีประชากรจำนวนถึง 27,545

คน ในเขตดังกล่าว²³ (ดูตารางที่ 1 ภาคผนวก) เป็นที่น่าสงสัยว่าก่อนตั้งเมืองธัญญบุรี ในปีพ.ศ. 2445 ทุ่มชนบริเวณคลอง 6 - คลอง 7 มีชื่อเรียกว่าอะไร ถ้าพิจารณาจากชื่อเดิมของเขตการปกครองในแบบนี้จะพบชื่อตำบลบึงทะเลปี บึงย์โภ บึงสนัน บึงน้ำรักษ์ ซึ่งเป็นชื่อใหม่ ชื่อเดิมของท้องที่นี้ได้แก่ บึงไี้เซ่ บึงไี้เตียน ชื่อเหล่านี้แสดงให้เห็นลักษณะภูมิประเทศและความกันดารของทุ่งหลวงก่อนที่จะถูกพัฒนาเป็นทุ่งรังสิต

ก่อนจะกล่าวถึงการเกิดเมืองธัญญบุรี ผู้วิจัยได้รักษาดึงชื่อคลองรังสิตอันเป็นชื่อที่รักกันมานานปัจจุบัน เมื่อเริ่มขุดคลองรังสิตและยังไม่มีชื่อคลองคนเรียกคลองนี้ว่า คลองแปดวา เพราะคลองนี้มีความกว้าง 8 วา เนื่องจากพระราชบัญญัติขุดคลอง พ.ศ. 2434 ได้กำหนดว่าคลองกว้าง 7 วา ขึ้นไปผู้ขุดคลองจึงจะสามารถถือกรรมสิทธิ์รับที่ดินสองฝั่งคลองได้ฝั่งละ 40 เส้น บริษัทขุดคลอง ๖ จึงกำหนดให้คลองกว้างแปดวา คนเก่าแก่ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้บางคนยังเรียกชื่อคลองรังสิตว่าคลองแปดวา²⁴ หลังจากขุดคลองแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ จึงพระราชทานนามว่า คลองรังสิตประยุรศักดิ์

ตัวเมืองธัญญบุรีตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2445 หลังจากเริ่มขุดคลอง 12 ปี และหลังการขุดคลองเสร็จสิ้น 5 ปี ต้องนับว่าโครงการขุดคลองรังสิตและโครงการตั้งเมืองธัญญบุรีนี้เป็น “โครงการตามพระราชดำริ” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เพราะเป็นพระราชประสงค์ของพระองค์ที่จะพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญขึ้นด้วยการขุดคลอง ดังคำกล่าวว่า

ในพระราชอาณาเขตสยามนี้ คลองเป็นสิ่งสำคัญ ในปีหนึ่ง
ควรให้ได้มีคลองขึ้นสักสายหนึ่งจะทำให้บ้านเมืองเจริญ ถึงจะออก
พระราชทรัพย์ปีละพันชั่งหรือสองพันชั่งก็ไม่ทวงเสียดาย²⁵

ด้วยเหตุนี้จึงเสด็จพระราชดำเนินเปิดประตูน้ำคลองรังสิตด้วยพระองค์เองในปี พ.ศ. 2439
และเสด็จเปิดเมืองธัญญบุรีในปี พ.ศ. 2445

· ทูลกระหม่อม อาสะไวย์ สันนิษฐานว่าชื่อคลองนี้ได้รับพระราชทานเพื่อเป็นเกียรติแก่พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์ พระราชโอรสในเจ้าจอมมารดา ม.ร.ว.เนื่อง สนิทวงศ์ (ธิดาในพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์) จึงทรงเป็นพระนัดดา(หลานตา)ของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ผู้ขุดคลอง

เมืองธัญญบุรีตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการดังด้วยเนตุเรื่องสร้างเมืองธัญญบุรีได้ระบุไว้ เมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2445 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จเปิดเมืองธัญญบุรี ทรงตั้งเมืองธัญญบุรีขึ้นคู่กับเมืองมีนบุรี โดยมีพระราชประสงค์จะให้เป็นเมืองข้าวและเมืองปลา ตามลำดับ เมืองธัญญบุรี ประกอบด้วยอำเภอ 4 อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอคลองหลวง อำเภอลำลูกกา และอำเภอหนองเสือ มีผู้ว่าราชการเมืองในระหว่างปี พ.ศ. 2445-2452 ดังนี้

| | |
|-----------|--|
| พ.ศ. 2445 | นายพันโทพระฤทธิ์จกรก้าว |
| พ.ศ. 2448 | นายพันโทพระยาสุรนารถเสนี |
| พ.ศ. 2452 | พระยานนทบุรีศรีเกษตรราม (ผู้รักษาราชการ) |

เมืองธัญญบุรีที่ตั้งขึ้นนี้ประกอบด้วยสถานที่สำคัญของทางราชการ ได้แก่ ศาลว่าการเมือง ศาลเมือง ตะรางที่คุณนักโทษ จนที่พักผู้ว่าราชการเมือง ศาลท่าหน้า ถนนดิน จากศาลท่าหน้าไปยังจนที่พักผู้ว่าราชการเมืองและสถานที่ต่าง ๆ และถนนหน้าเมือง นอกจากนั้นยังปรากฏว่าได้มีการสร้างพิพิธภัณฑ์พันธุ์ข้าวขึ้นเป็นการชั่วคราว เพื่อเลือกสรรพันธุ์ข้าวอันเกิดในพื้นบ้านพื้นเมืองให้ได้ทดสอบพระเนตรด้วย (ปัจจุบันในปี พ.ศ. 2538 คงมีเพียงศาลเมืองที่อยู่ในสภาพเดิม) การสร้างเมืองใช้เวลาสร้างอยู่ 1 ปี 8 เดือน

สภาพของชุมชนในเมืองธัญญบุรีและบริเวณใกล้เคียงเมื่อแรกตั้งคงจะมีความเจริญก้าวหน้ามากสมดังพระราชประสงค์ของพระเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้จากถ้อยคำบรรยายของนายพันโทพระฤทธิ์จกรก้าว ผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรีที่ว่า

ผลของความพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เปิดท้องทุ่งหลวงให้มีคลองเป็นทางเพื่อการเพาะปลูกแล้วมาค้าขาย ประชาชนทั้งหลายจึงได้มีโอกาสเข้าทำไร่นาและทำมาค้าขายได้สะดวก จนมีโรงสีเข้า (หมายถึงข้าว-ผู้วิจัย) ด้วยเครื่องจักรกลไฟขันในบ้านเมือง แล้วเริ่มเดินบันทุกเข้า (หมายถึงข้าว-ผู้วิจัย) กับสินค้าไปมาตลอดๆ เพราะพระมหากรุณาธิคุณ ซึ่งได้ทรงพระบูรพาจุนให้ได้ทำการเพาะปลูกแล้วค้าขายกับทั้งจังหวัดปักษ์ของรัฐฯ ความสงบเรียบร้อยอีกด้วย เมืองธัญญบุรี จึงมีความเจริญขึ้นโดยเร็วพลัน²⁶

สถาบันทางสังคมในชุมชนรังสิตในระยะแรกตั้ง

บ้านและครอบครัว

บ้านและครอบครัวในชุมชนรังสิตระยะแรกไม่เป็นบ้านและครอบครัวเต็มรูป ทั้งนี้ เพราะ ชาวนาที่เข้ามาทำนาส่วนใหญ่เข้ามาโดยมีจุดประสงค์จะมาหาที่นาข้าวครัว ดังคำบอกเล่าของ อินม่ามมัสดิ์แก้วนิมิตร ตำบลคลองหนึ่ง ที่เล่าไว้ว่าชุมชนมุสลิมในทุ่งรังสิตมีมานานเกิน 75 ปี (ประมาณจากอายุของอินม่ามรีชีว์เกิดของตนเองไม่ได้) พ่อของอินม่ามก็เกิดที่ตำบลคลองหนึ่ง นี้แต่บรรพบุรุษที่เริ่มมาทำนาที่คลองหนึ่งย้ายมาจากตำบลสวนพริกไทย อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี เนื่องจากการแปร่งมรดกให้ลูกน้อยคนทำให้ลูกได้ที่ดินแปลงเล็กลงจนไม่พอทำนา คนที่มาทำนาที่คลองหนึ่งจะปลูกกระตือบอยู่ข้าวครัวทำข้าวนาเมือง เมื่อหมดหน้านากกลับไปอยู่สวนพริกไทย จะนั่งจังไม่ได้นำครอบครัวมาด้วย นายสุข เสือจำศีล อายุ 85 ปี อายุคลอง 7 กีล่าในลักษณะเดียวกันว่าบรรพบุรุษของตนมาจากสามโคล มาก่อนที่นา 90 ไร่ที่คลอง 5 ตอนเองเกิดที่คลอง 5 แต่เมื่ออายุ 13 ปีก็ย้ายไปอยู่คลอง 7 เพราะไม่มีที่นาทำกินเพียงพอที่คลอง 5 จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสเหล่านี้จะเห็นได้ว่าบ้านและครอบครัวในรังสิตมีลักษณะข้าวครัว และความข้าวครัวนี้กินเวลาภานานหลายสิบปี แม้เมื่อนายชิมเมอร์แมนมาสำรวจเมืองอัณฑูริในปี พ.ศ. 2472 ก็ยังพบว่าชาวนาในเขตนี้สร้างบ้านเรือนด้วยวัสดุที่ไม่ทน เป็นเพียงโรงย่อง ๆ ทำสัญญา เช่านาเพียงปีเดียว เมื่อไม่มีบ้านและไม่มีหมู่บ้าน มีแต่โรงนา ก็ไม่ปลูกพืชผักเป็นอาหาร ไม่ทำนุบำรุงหมู่บ้านทั้ง ๆ ที่จำนวนผลเมืองในเมืองอัณฑูริในปีที่ตั้งเมือง (พ.ศ. 2445) มีถึงเกือบ 40,000 คน แต่คนจำนวนมากเหล่านี้ส่วนหนึ่งคิดว่ากรากของตนอยู่ที่อื่น การมาอยู่ที่นี่เป็นการอยู่เพียงชั่วคราว ฉ่อนไนน์จึงกำหนดแบบแผนการดำเนินชีวิตทุก ๆ ด้านอย่างมาก ดังจะได้กล่าวต่อไป

วัด

ถึงแม้ชาวรังสิตในระยะแรกจะใช้ชีวิตอยู่แบบข้าวครัวแต่ก็ได้มีการจัดการในด้านสถาบันศาสนา ดังปรากฏว่ามีวัดหลายวัดในชุมชนนี้ วัดบางวัดมีมาตั้งแต่ก่อนชุดคลองรังสิต เช่น วัดธัญญาผล (สร้างพ.ศ. 2410) วัดหัวนวนบุญ (สร้าง พ.ศ. 2424) และวัดนานบุญ (สร้าง พ.ศ. 2427) สันนิษฐานว่า วัดเหล่านี้สร้างโดยชาวนาที่เริ่มเข้ามาทำนาในริมแม่น้ำรังสิต โดยย้ายมาจากคลองแสนแสบ และคลองเปรมประชากร วัดเก่าแก่ที่สร้างหลังชุดคลองได้แก่ วัดเชียนเขตต์ สร้างปี พ.ศ. 2439 วัดมูลจินดาราม สร้าง พ.ศ. 2445 และมีวัดกลางคลองอยู่ตามคลองซ้ายต่าง ๆ เช่น วัดกลางคลอง 3 วัดกลางคลอง 4

วัดเขียนเขตฯ ตั้งอยู่ริมคลองรังสิตฝั่งเหนือช่วงระหว่างคลอง 3 - คลอง 4 ที่สร้างขึ้นพร้อมกับเริ่มขุดคลองรังสิต (โปรดดูประวัติวัดในบทที่ 10 คติความเชื่อและศาสนา) ในอดีตข้าราชการของจังหวัดจะมาเดินทางไปพัฒนาสังคมที่นี่และมีการตักน้ำจากคลองที่ศาลเจ้าพ่อสอนในญี่ปุ่นที่คลอง 9 มาเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ในพิธี²⁷ สวนวัดมูลจินดาราม ตั้งอยู่ริมคลองรังสิตฝั่งใต้คลอง 5 เป็นวัดที่นายเออร์วิน มูลเลอร์ (Erwin Muller) ซึ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระปฏิบัติราชประสังค์ผู้จัดการบริษัทขุดคลองและคุณภาพงามสร้างขึ้น นายมูลเลอร์มีภาระเป็นชาวรามัญ²⁸ ซึ่งนางส้มจันได้สร้างวัดนี้ขึ้น และนำเชือข่องตอนกับภรรยาหวานกันเป็นเชือวัดมูลจินดาราม ลักษณะสถาปัตยกรรมของอุโบสถของวัดจะคล้ายใบสด์ฝรั่ง หน้าบันเกลี้ยงไม่มีช่อฟ้า ขาวบ้านสมัยก่อนบ้างก็เรียกว่าวัดใบสด์สูง เพิ่งมีการบูรณะใบสด์เมื่อประมาณปี พ.ศ.2535 และเปลี่ยนแปลงเป็นแบบวัดทั่วไปคือมีหน้าบันและช่อฟ้าใบระกา หน้าบันของวัดยังมีพระประธานภัย羲ย จ.ป.ร. ปรากงอยู่ วัดสวนใหญ่ในเขตตั้งตัวตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2475

นอกจากวัดในพุทธศาสนา ยังมีสถานบ้ำเพญพิธีของศาสนาคริสต์ ได้แก่ โรงสวัสดิของศาสนาโรมันคาทอลิก ที่ตั่งบนคลองหกว่ายฝั่งเหนือช่วงระหว่างคลอง 11 และคลอง 12 มีนาทหนวงสองศาสนาที่นั่น และที่ตั่งคลล่าไทร อัมเภอลำลูกกาด้วย สำหรับมัสยิดของชาวมุสลิม คงมีขึ้นภายหลังจากตั้งเมืองธัญญบุรี มัสยิดแห่งนี้มีมีตรตั้งอยู่ที่คลอง 1 สายเหนือ

โดยรวมแล้วสถาบันศาสนาจึงมีบทบาทค่อนข้างมากในการเรื่อมโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกัน อย่างไรก็ตามสถาบันเหล่านี้สวนใหญ่เกิดจากการริเริ่มและการสร้างของคนจากภายนอก มิใช่จากคนในชุมชนรังสิต

ตลาดและโรงสี

ตลาดใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจของชุมชนรังสิตในอดีตตั้งอยู่ที่ปากคลอง 7 ฝั่งใต้ห้ามกลางการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นของชาวจีนที่มาตั้งถิ่นฐานในเขตนี้ ตลาดนี้มีอายุมากกว่า 80 ปี สร้างโดยเจ้านาย (ยังไม่ทราบชื่อ) เป็นที่นาสังเกตว่ากลุ่มชาวจีนให้น้ำเสียเป็นกลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำการก่อสร้างหมู่บ้านพันธุ์อื่น เพราะหากหากเดินอยู่ใกล้กันกว่าจะเที่ยวไปเที่ยวมาได้

²⁷ พระปฏิบัติราชประสังค์ เป็นชาวเยอรมันเชื้อสายอสเตรีย เป็นผู้จัดการห้างปีกิมม์ แอนด์โก ได้เป็นหุ้นสวนใหญ่ของบริษัทขุดคลองและคุณภาพงาม มีบทบาทสำคัญในการขุดคลองรังสิต และเป็นเจ้าของที่ดินจำนวนมาก ทักษิณมาถึงบุตรชายชื่อ นายอาโดฟ มูลเลอร์ ที่ดินดังกล่าวสวนหนึ่งอยู่บริเวณคลอง 3 - คลอง 4

ชาวจีนเหล่านี้ไม่ได้อพยพมาจากการประทศจีนโดยตรง แต่ย้ายมาจากจังหวัดอื่นในภาคกลางของประเทศไทย เช่น จากราชบุรี นครปฐม เมื่อมาตั้งถิ่นฐานในเขตวังสิตก์เริ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และพากอาศัยกันอยู่ในเขตชุมชนขึ้นในปัจจุบันนี้ ไม่กระจัดกระจายเช่นกับคนไทย มอย และแขกมลายู จึงเหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นคนในบังคับผัวรังเศสและเข้ารีต (มีภูวนเข้ารีตส่วนหนึ่งด้วย) จึงไม่มีพิธีกรรมทางศาสนาแบบเดิม มีเพียงการจัดการศึกษาแบบจีนให้ลูกหลาน อย่างไรก็ได้จะ พบว่าชาวจีนรุ่นเก่าบางคนทำของขี้ข่ายขนาดใหญ่พอกว่าอยู่ด้านหลังของวัดมูลจินดาราม จาก ข้อความจากบันทึกนั้นผ่านป้ายที่ห้องขี้ข่ายทราบว่าเป็นที่ฝังศพของตรีกุลชาวจีน 2 ตรีกุล คือ ตรีกุลเฉิน และตรีกุลชุน ได้แก่ Chen Xiu Yi, Cai Jin li, Sun Yankun และ Chen Ya Xiu

ปัจจุบันตลาดคลองเจ็ดเป็นทรัพย์สินของสำนักงานศูนย์และผลประโยชน์ของราชสกุลบริพัตร และจะต้องถูกรื้อถอนเร็ว ๆ นี้เพื่อการก่อสร้างทางเดินคนที่ดินริมฝั่งคลองรังสิตเพื่อการดูแล รักษาสภาพคลอง

ส่วนโรงสีในเขตธัญญบุรีซึ่งมีถึง 14 โรงนั้น ในระยะแรกมีเพียง 2 โรง โรงหนึ่งอยู่บริเวณ ใกล้ตลาดคลอง 7 อีกโรงหนึ่งอยู่บริเวณคลอง 5 การวิจัยในขันนี้ยังไม่สามารถระบุที่ตั้งของโรงสี ทั้งหมดได้ อย่างไรก็ตามอาจถือได้ว่าโรงสีคือแหล่งทำการผลิตทางเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งของชุมชน

โรงเรียน

สำหรับชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในลักษณะชั่วคราว ความจำเป็นที่จะต้องมีโรงเรียนยังไม่เกิดขึ้น ในระยะแรก ๆ นอกจากนั้นก็ยังไม่มีกฎหมายบังคับเพระฯ รายบัญญัติประดิษฐ์ศึกษาเพิ่ง ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2463 และเมื่อเริ่มประกาศก็ยังไม่อาจจัดบริการให้ได้ในเขตชนบท หลังจากนั้น จากการสอบถามเบื้องต้นระบุว่าโรงเรียนที่เก่าที่สุดในชุมชนรังสิต คือ โรงเรียนวัดนาบุญ ตั้งอยู่ที่ วัดนาบุญ ยังไม่อาจระบุปีที่ตั้งได้

ในทางตรงกันข้ามโรงเรียนจีนในชุมชนรังสิตกลับมีการจัดตั้งอย่างเป็นระบบและมีอายุ ยาวนาน ในปัจจุบันมีโรงเรียนจีนถึง 3 แห่งในเขตวังสิตได้แก่

โรงเรียนรังสิตวิทยา (ตีมัง) ตั้งอยู่ริมทางรถไฟสายเหนือ

โรงเรียนมูลนิธิธัญวิทยา (คงมัน) ตั้งอยู่ติดตลาดคลอง 7 ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2481

โรงเรียนประชาเจริญ ตั้งอยู่ที่คลอง 12 อำเภอลำลูกกา

ในโรงเรียนทั้งสามแห่งนี้ โรงเรียนมูลนิธิรัญวิทยาซึ่งมีชื่อเดิมว่า ตงมันหันเพา มีประวัติ เก่าแก่ที่สุด ชาวจีนในป่าบ้านตลาดคลอง 7 ได้จัดให้มีการสอนภาษาจีนให้แก่ลูกหลานอย่างไม่เป็นทางการมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2481 กำหนดเล่งเทียว แซว ที่ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้น อย่างเป็นทางการโดยเป็นโรงเรียนหลังคามุงจาก มีครุสอนภาษาจีนซึ่งครุข้อเท็จจริงที่เรียนจบประดิษฐ์ภาษาจากโรงเรียนวัดนาบุญก็จะมาเรียนภาษาจีนที่โรงเรียนตงมัน โรงเรียนปิดไป ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และเปิดใหม่ในปี พ.ศ. 2491 โดยย้ายมาตั้งอยู่อิกด้านหนึ่งของตลาด มีนักเรียนเข้าเรียนประมาณ 100 คนมาจากเขตต่าง ๆ เช่น คลอง 6, คลอง 10 ในช่วงที่รัฐบาลไทย โดยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ใช้นโยบายควบคุมโรงเรียนจีนอย่างเคร่งครัด โรงเรียนก็ต้องจัดสอน อย่างไม่เป็นทางการ ปัจจุบันโรงเรียนนี้เปิดสอนขั้นอนุบาลถึงประถมปีที่ 6 มีนักเรียนมากกว่า 1,000 คน และมีสมาคมผู้ปักธง²⁹

องค์กรของรัฐ

เมื่อตั้งเมืองรัญณบุรีแล้วรัฐบาลก็ได้มีการตั้งหน่วยงานระดับเมืองขึ้น เพื่อการบริหาร เมืองรัญณบุรีสังกัดมณฑลกรุงเทพฯ จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จึงย้ายไปสังกัดมณฑลกรุงเก่า ในการปักธงแบบมณฑลเทศบาล เมืองรัญณบุรีมีผู้ว่าราชการเมืองเป็นหัวหน้าและมี กรรมการเมือง นอกจากรั้นก็มีหน่วยงานที่จำเป็นอีก 3 หน่วยหลัก ๆ ได้แก่ ศาล กองตรรกะ และ ตะราวง ศาลเมืองรัญณบุรีไม่ได้แก่ปัจจุหาเกี่ยวกับข้อขัดแย้งระหว่างผู้เช่าที่นาและเจ้าของที่นาซึ่งมี คดีวิวาทมากนัก เพราะคดีวิวาทส่วนใหญ่เกิดระหว่างปี พ.ศ. 2436 - พ.ศ. 2441 ซึ่งเป็นช่วงที่เริ่มขุด คลอง แต่ยังมิได้ตั้งเมืองรัญณบุรี คดีวิวาทส่วนใหญ่จึงได้รับการตัดสินโดยคณะกรรมการซึ่งมีตัว แทนจากกระทรวงยุติธรรม นครบาล และเกษตรฯ นอกจากนั้นได้มีการออกโฉนดที่ดินในปี พ.ศ. 2444 ทำให้คดีวิวาทลดลงบ้าง

ในส่วนของกองตรรกะเริ่งทำหน้าที่เหมือนตำรวจในปัจจุบัน มีงานที่จะต้องทำไม่น้อย ส่วนหนึ่งเป็นเพราะมีใจที่ลักษณะพยัลพินและความของชารนาตลดจนสินค้าของพ่อค้าชาวจีนอยู่ เป็นนิจ อีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะเกิดความขัดแย้งระหว่างผู้เช่านากับเจ้าของที่นาจนถึงขั้นต้องรื้อ ถอนโรงเรือนของผู้เช่าโดยผลตรรกะเป็นผู้จัดการ แต่ความขัดแย้งส่วนใหญ่เกิดก่อนปี พ.ศ. 2445 เช่นกัน ในส่วนของการปักธงเมืองรัญณบุรี งานที่มิได้แก่การเรียกเก็บเงินค่าราชการแก่ คณลາวาทที่ลงมารับจ้างทำงาน การแก้ปัญหาลาภารับจ้างถูกโงไม่ได้รับค่าจ้างและปัญหาลาภารบ หนี การเกณฑ์ทหารและการดูแลป้องกันน้ำท่วมที่นา ดังเช่นที่ได้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2452 งาน

ราชการทั้งหมดนี้หน่วยงานส่วนกลางที่เกี่ยวข้องด้วยมากที่สุด คือ กระทรวงครุศาสตร์ ซึ่งเป็นเจ้าสังกัดโดยตรงของผู้ว่าราชการเมือง และผู้ว่าราชการเมืองจะต้องรายงานข้อราชการด้วย

สำหรับการปกครองระดับท้องถิ่น มีนายอำเภอเป็นหัวหน้า แต่ละอำเภอและมีกำนันดูแลแต่ละตำบล โดยแบ่งเขตการดูแล 2 คลองเป็นหนึ่งตำบล กรรมการอำเภอเป็นผู้ดูแลให้ราชภรรเลือกกำนันและผู้ใหญ่บ้านของตนเอง

วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนรังสิต

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าราชภรรที่อาศัยอยู่ในเขตธงสิตใช้ชีวิตแบบอยู่ร่วมกัน ลั่งน้ำได้สองผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน เราอาจพิจารณาวิถีชีวิตนี้จากลักษณะการตั้งถิ่นฐาน กิจกรรมทางสังคมในชุมชนและความสัมพันธ์ในชุมชน

ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ทุ่งรังสิตมีขนาดกว้างใหญ่ เป็นทุ่งหลวง ผู้เข้ามาของเรื่องที่เดินจากบริษัทขุดคล่องฯ ก็ซื้อเนื้อที่เป็นพื้นไร่ ชาวนาที่เข้ามาเช่าที่ทำการจึงทำนาในผืนนาขนาดใหญ่ ชาวนาตั้งโรงเรือนร่วมกัน กระจัดกระจายอยู่ริมฝั่งคลอง เป็นการตั้งบ้านเรือนแบบ Ribbon Type อยู่สองฝั่งคลอง ไม่เป็นหมู่บ้านที่กระจุกตัวรวมกัน (Clustered Type) ดังที่ริมเมอร์แมนกล่าวว่าที่อัญญบุรีไม่มีหมู่บ้านและไม่มีบ้าน มีแต่โรงนา นายสุข เสือจำศิลเล่าว่าเมื่อตอนเด็ก ๆ บ้านกลุ่มนี้จะมีเพียง 6 - 7 หลังเท่านั้น^{๓๐} การตั้งบ้านเรือนแบบนี้ทำให้ชาวบ้านต่างคนต่างอยู่ คนจำนวนมากพยายามหาคนละทิศคนละทางต่างกันใช้ชีวิตอยู่แบบร่วมกัน ภารมีกิจกรรมหรือพิธีกรรมที่เริ่มโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกันจึงไม่มี ดังจะเห็นได้จากข้อสังเกตของผู้วิจัยว่า วัดเก่าแก่ในเขตธงสิตไม่ใช้วัดที่ชาวบ้านช่วยกันสร้าง แต่เป็นวัดที่เจ้านายและขุนนางในกรุงเทพฯ มาสร้างให้เพื่อเป็นการทำบุญกุศล

นอกเหนือจากการเงื่อนไขทางพื้นที่อันกว้างขวางที่กำหนดวิถีชีวิตของชาวบ้านแล้ว แบบแผนการย้ายถิ่นของชาวบ้านก็ทำให้เงื่อนไขทางพื้นที่ยิ่งรุนแรงขึ้น ชาวนาที่เช่าที่นาซึ่งไม่บำรุงดินและไม่ยินดีจะทำคันคูกันน้ำนิยมที่จะย้ายที่เช่านาไปเรื่อย ๆ ส่วนหนึ่งเพื่อแสวงหาที่ดินที่ดูดมกว่า ส่วนหนึ่ง เพราะถูกไล่ที่จากที่เดิมเนื่องจากมีกรณีวิวาทกับเจ้าของที่นา^{๓๑} และอีกส่วนหนึ่งย้ายไป

^{๓๐} ทุนทรี อาสะไวย์ ได้เล่าตัวอย่างผู้เช่านาที่วิวาทกับเจ้าของที่นาไว้โดยยกกรณีวิวาทเป็นตัวอย่าง ดังนี้ “นายกองนายของ...ให้ป่าบาทสถาบติราชภรรและเข้าทำงานในที่ราชภรรซึ่งเป็นพากของบริษัท....”

หากที่ทำกินในเมืองมีลูกหลานเพิ่มจนที่ไม่พอทำกิน ลูกหลานก็ย้ายครอบครัวไปเส้าที่ใหม่ออยู่ด้วยกัน ดังที่เรียกว่า “ย้ายไปตามพวก” แบบแผนการอพยพย้ายถิ่น เช่นนี้เป็นแบบเป็นขั้นตอน คือ ทยอยกันอพยพ (relay migration) ซึ่งต่างจากการย้ายถิ่นเข้ามารับจ้างทำงานของพวกรับจ้างซึ่ง เป็นการย้ายถิ่นตามฤดูกาล (seasonal migration) ชาวนาทั้งสามประเภทที่กล่าวมานี้ได้ก่อให้เกิด แบบแผนการตั้งถิ่นฐานที่ต่างไปจากชุมชนไทยแบบประเพณี ถ้าเปรียบการชุมชนของรังสิตเป็นหมู่บ้านจัดสรร ชาวนาที่อยู่ในคลองรังสิตก็เหมือนผู้เช่าบ้านในหมู่บ้านจัดสรรที่ต่างคนต่างย้ายเข้ามาอยู่ ไม่รู้จักกันและกันเดี๋ยวกัน ไม่ได้เป็นเจ้าของบ้านที่อาศัยอยู่ มีกลุ่มเครือญาติที่อาจตั้งถิ่นฐานอยู่ไม่ไกลแต่ก็ไม่ได้อยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน ในสภาพเช่นนี้ชาวนา ก็ไม่รู้สึกว่า จะเป็นจะต้องมีกิจกรรมทางสังคมร่วมกันหรือมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นเป็นพิเศษ จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ไม่ได้พบการจัดกลุ่มเป็นองค์กรชุมชน (corporate groups) เกิดขึ้นในกลุ่มชาวนาทุ่งรังสิต ในอดีต การต่อสู้เพื่อย่างรังสิตกับผู้มีบรรดาศักดิ์หรือบริษัทชุดคลองฯ เป็นการต่อสู้ของปัจเจกบุคคลไม่มีการรวมตัวผนึกกำลัง ไม่มีการจัดกลุ่มเพื่อแบ่งปันน้ำเข้าสู่ที่นาเหมือนระบบเหมืองฝายในภาคเหนือ

กิจกรรมทางสังคม

กิจกรรมทางสังคมของชุมชนชั่วคราวเช่นนี้เป็นกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก นั่นคือคนกลุ่มนึงเป็นฝ่ายผลิตและคนอีกกลุ่มนึงแปรรูปผลิตเพื่อนำไปจำหน่าย ถ้าพิจารณาตลาดซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจจะพบว่าตลาดคลองเจ็ดเป็นตลาดในความหมายเต็มรูปแบบ กล่าวคือ เป็นห้องແถวที่เปิดขายสินค้าหลากหลายตามความต้องการบริโภค มีทั้งอาหาร (ได้แก่พืชผักและเนื้อสัตว์) เสื้อผ้า ถ้วยชาม เครื่องมือจับปลา จนถึงร้านทอง ร้านขายยาพื้นบ้าน ตลาดเช่นนี้เป็นตลาดแบบ firm type มีลักษณะตั้งอยู่เป็นการถาวร มีโรงเรือนขายอาหารสดตอนเข้า พอสายกิวาย ตอนป่ายจึงขายของสดอีกครั้ง ไม่ใช่ตลาดแบบแบ่งกະติ (bazaar type) ดังเช่น ตลาดพื้นบ้านส่วนใหญ่ในเมืองของเอเชียที่ Geertz ได้จำแนกไว้ ในตลาดแบบ bazaar ชาวบ้านจะนำผลผลิตของตัวมาขายที่ตลาดนัดแล้วแลกเปลี่ยนหรือซื้อหาผลผลิตที่ตนต้องการกลับไป แต่ ตลาดคลองเจ็ดไม่เป็นเช่นนั้น เพราะชาวราษฎร์ไม่ปลูกสิ่งอื่นนอกจากข้าว ความคิดที่จะอยู่

** (ต่อ) นายนวนัมปลัดกรมในพระเจ้าน้องยาเธอ...กับพวก 18 - 19 คนเข้าไปไกนาในที่เพาะกล้าของจำแดงทรับ (สนนิษฐานว่าเป็นมุสลิม - ผู้วิจัย) จำแดงทรับเชิญให้พุ่มมาเป็นพยาน แล้วออก “ไปห้ามถูกนายนวนัมตีศีรษะแตก”

ชั่วคราวทำให้ไม่เลี้ยงสัตว์ (นอกจจากความได้ไก่) ดังปรากฏว่าผู้ที่เริ่มเลี้ยงหมูและไก่คือชาวจีน อีกหันยังไม่คิดปลูกพืชผัก ซึ่งเมอร์แมนระบุว่าในอัญญบูรีไม่มีการปลูกถ่วงหรือข้าวโพดเลย เพราะชาวนาไม่มีความชำนาญในการปลูกและไม่เคยมีประสบการณ์ในการปลูกพืชเหล่านี้³¹ แม้พืชผัก สวนครัวอื่นก็ไม่ปลูก เมื่อคำนวนว่าระยะเวลาที่ซึ่งเมอร์แมนสำราญอัญญบูรีนั้นห่างจากเมืองตั้ง 7 ปีเศษ ก็ไม่สนใจที่ชาวนาได้พัฒนาการผลิตไปสู่ลักษณะผลิตเพื่อใช้สอยในครัว เรือนบ้างเลย แต่ยังคงมุ่งผลิตแต่ข้าวเพื่อการขายเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้ชาวนาในรังสิตจึงต้องพึ่ง ตลาดมากถึงแม้จะมีรายได้มากกว่าชาวนาภาคอื่น แต่ก็มีรายจ่ายสูงกว่า เช่นกัน เพราะต้องจับจ่าย รังสิตอาหาร เสื้อผ้า น้ำมัน ทำให้ชาวจีนผู้แสวงหาสินค้าเหล่านี้มาจำหน่ายมีลูกค้าจำนวนมากและ เป็นลูกค้าชาว สามารถทำกำไรได้ดีจนตั้งร้านขายเป็นลำเป็นสันนอกเหนือจากการขาย ในขณะเดียวกันโอกาสที่ชาวนาจะนำผลผลิตอื่น ๆ ออกจากข้าวมาขายที่ตลาดแบบเดิมก็ไม่เกิด ขึ้น เพราะไม่มีผลผลิตนอกจากข้าว ในระยะแรกจึงไม่มีตลาดแบบ bazaar ในเขตตั้ง

ชุมชนที่ไม่มีความเป็นหมู่บ้านในเขตตั้งไม่อาจมีแบบแผนการพัฒนาอยู่ในหมู่บ้านพื้น บ้าน หุ่งรังสิตจึงไม่ใช้แหล่งที่เกิดของพ่อเพลงแม่เพลงที่เป็นทั้งชาวนาและศิลปินอยู่ในหมู่บ้านดัง เช่นหมู่บ้านภาคกลางอื่น ๆ แบบสุพรรณบุรี อยุธยา จ่างทอง ไม่มีหัตกรรมในครัวเรือน ไม่มีการ สร้างสรรค์งานศิลปะพื้นบ้าน แต่กลับพัฒนาด้วยการเล่นการพนันจนกระทั่งป่อนเบี้ยใบกทีคลอง 7 มีคนเข้าไปเล่นถึงคืนละ 100 คน นอกจากนั้นยังมีการเล่นการพนันรายเล็ก ๆ กระจายอยู่อีก มากในเขตนี้

ความสัมพันธ์ทางสังคม

ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ปรากฏขัดเจนในเขตตั้งสิตมี 2 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ ระหว่างชาวนาผู้เช่าที่นากับเจ้าของที่นาซึ่งเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นส่วนใหญ่กับความสัมพันธ์ ระหว่างชาวนากับพ่อค้าคนกลางชาวจีน ความสัมพันธ์ลักษณะแรกเป็นความสัมพันธ์เชิงลบ เพราะชาวนาส่วนใหญ่มีข้อขัดแย้งกับเจ้าของที่นาขาดขาดประวัติศาสตร์ของหุ่งรังสิต เมื่อ พิจารณาความสัมพันธ์แบบผู้เช่านา-เจ้าของนาแล้วเกิดขึ้นภายหลังการเลิกระบบอุปถัมภ์และ ความสัมพันธ์แบบไฟร์-นาย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2423 ก็นับว่าเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญใจจะเอามรณ์ ต่อไปว่าการเปลี่ยนจากสายสัมพันธ์ระบบ "บุญคุณ" มาเป็นสายสัมพันธ์แบบ "สัญญาเช่า" นี้ได้ พลิกฝ่ายที่เคยเป็นผู้อยู่ได้อุปถัมภ์มาเป็นผู้ที่ไม่ยอมถูกเอาไว้และถูกรังแกอย่างไร

อย่างไรก็ตามที่เป็นอิสระชนไม่ต้องสังกัดนายแต่เช่าที่ดินผู้มีบรรดาศักดิ์หรือมีกรรม ที่ดินขนาดเล็กเหล่านี้มีได้ประสบความสำเร็จในการป้องกันตนเองให้ถูกเอาไว้และถูกรังแกอย่างไร

และถูกรังแก แม้จะมีความบากบั่นที่พยายามต่อสู้แต่ก็ไม่เป็นผล ดังที่สุนทรี อาสะไวย์ได้บรรยายไว้ว่า

การกระทำของผู้มีบรรดาศักดิ์ (ในการวิชาทเรื่องที่นา กับผู้เช่านาหรือชานราษฎร์อย่างผู้วิจัย) ได้ทำความเดือดร้อนให้แก่ราชภูมิมาก (ราชภูมิ) ต้องทนอยู่ด้วยความหวาดกลัว ที่ทันไม่ได้ก็ต้องอพยพหนีจากที่นา หรือไม่ก็ต้องยอมเข้าที่นาผู้มีบรรดาศักดิ์ทำ มีอยู่บ้างที่ราชภูมิฟ้องร้องต่อศาล แต่ผลก็ปรากฏว่ามักไม่ได้รับความยุติธรรม เพราะผู้พิพากษาตະคลາกรเข้ากับฝ่ายผู้มีบรรดาศักดิ์ เช่น ไม่รับฟ้องบ้าง สืบสวนคดีเงินนาไม่มีเวลาทำงานบ้าง พิจารณาโดยไม่ละเอียด ต่องแท้บ้าง สภาพความทุกข์ยากของผู้ทำนาเห็นได้ชัดจากการงานของนายพร (แม่กองกษิกรรมเป็นข้าหลวงไปราชการสอบคดีวิชาท-ผู้วิจัย) ที่ว่า "ราชภูมิพากันนั้นมีความกลัวผู้มีบรรดาศักดิ์ดังนูนกับแมว ราชภูมิพากันนั้นได้ทำเป็นฟางไว้แล้วใน พ.ศ. 2437 นี้ต้องถูกปริบ หาได้ทำงานในที่นั้นไม่ ผู้ที่ต้องดึงไม่ออกจากที่นาผู้มีบรรดาศักดิ์จับตัวมาเสียงเสียก็มี คนที่เข็นอยู่แม้แต่กระเบื้องก็ไม่มีทางออกจากในได้"³²

เนื่องจากชានาเหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นไฟร์ที่ไม่ต้องสังกัดนายอีกต่อไปตั้งแต่ พ.ศ. 2423 และอีกส่วนหนึ่งเป็นท่าที่กล้ายเป็นใหญ่หลังพระราชบัญญัติเลิกท่าสิน พ.ศ. 2448 ความสัมพันธ์ของชានาต่อผู้มีบรรดาศักดิ์ที่ได้กล่าวมาข้างต้นจึงแสดงให้เห็นว่าในทุกรัชสมัยนี้ชានายังคงถูกผู้มีบรรดาศักดิ์เอาไว้ เอาเปรียบแม้จะได้มีการยกเลิกระบบไฟร์ท่าสไปแล้ว

เจ้าของที่นาส่วนใหญ่ในบริเวณรัชสมัยไม่ได้อาศัยอยู่ในที่ดินของตน ดังที่เรียกว่าในภาษาอังกฤษว่า *absentee landlord* คนเหล่านี้เป็นเจ้านาย ขุนนาง หรือนักธุรกิจชาวต่างชาติที่ได้รื้อที่ดินไว้แล้วให้ชានามาเช่าทำนา โดยมีนายกองนาทำหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ให้ เจ้าของที่ดินรายใหญ่ เช่น ม.ร.ว.สุวพรรณ สนิทวงศ์ จ้างนายกองนาเป็นคนมุสลิม ได้แก่ แขกอาหริสวัล และแขกอาลีสุลีน³³ ความชัดแย้งส่วนใหญ่มักเกิดระหว่างนายกองนา กับผู้เช่านา เพราะเป็นผู้ที่ต้องติดต่อกันโดยตรง ความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่จึงเป็นระหง่านนายกองนา กับผู้เช่านา ไม่ใช่ระหว่างเจ้าของที่นา กับผู้เช่านา นายกองนา บางคนได้รับการแบ่งปันที่ดินจากเจ้าของ ทำให้ได้เป็นเจ้าของที่ดินในเขตธงสิตในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ทางลับระหว่างผู้มีบรรดาศักดิ์กับสุกานานี้ย่อมมีข้อยกเว้นในเจ้าของที่ดินบางรายที่มีความเมตตาต่อสุกานาที่เป็นข้าท่าสเก่าหรือไฟรในสังกัดเก่าหรือสุกานาใหม่เจ้าของเหล่านี้ก็ได้แบ่งที่นาให้แก่นายกองนาข้องตนหรือให้เช่าที่นาโดยความฝ่อนปน ตัวอย่าง เช่นที่นาของท่านพ่อของศาสตราจารย์ ม.ร.ว. แฝงน้อย ศักดิ์ศรี ที่คลอง 10 การกำหนดค่าเช่าที่นา เป็นการตกลงระหว่างเจ้าของที่นา กับผู้เช่า และการจ่ายค่าเช่าขึ้นกับสภาพภูมิอากาศ ถ้าเป็นดินา ล่มก็ไม่มีการเก็บค่าเช่า และเมื่อผู้เช่าเดินทางมาจ่ายค่าเช่านา เจ้าของที่ดินก็จะออกค่าเดินทาง ให้และเลี้ยงอาหารผู้เช้านาด้วย อีกด้วยอย่างหนึ่งคือ นายระโอด รัฐญาโนhin อายุ 68 ปี ซึ่งเป็นผู้ เช่าที่นาของนายกิว เนียวนะวี เนื้อที่ 105 ไร่ นายกิว เนียวนะวีได้ให้เช่าที่นาด้วยความเห็นอก เห็นใจและฝ่อนปนและเล่าให้ฟังว่าตนเองก็เคยเป็นเสมียนของเจ้านายที่เกี่ยวข้องกับการชุด คลองรังสิตและได้รับส่วนแบ่งที่ดินจากเจ้านายมาอีกหอดหนึ่ง ทำให้ห้องฝ่ายผู้เช่าและฝ่ายเจ้าของ มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน³⁴

ความสัมพันธ์อีกลักษณะหนึ่งคือความสัมพันธ์ระหว่างชาวนา กับ พ่อค้าคนกลางซึ่งรับซื้อ ข้าวไปขายในสี พ่อค้าเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นคนคุ้นหน้าเรือเข้าไปซื้อข้าวจากชาวนาโดยตรง ชาวนา เองไม่สนใจที่จะขายข้าวไปขายที่ในสี ความสัมพันธ์คุณนี้มีลักษณะไม่เท่าเทียมกัน เช่นเดียวกับความ สัมพันธ์ระหว่างชาวนา กับเจ้าของที่นา กล่าวคือ ชาวนาจะถูกพ่อค้าคนกลางกดราคาข้าวที่รับซื้อ โดยปกติชาวนาจะไม่ทราบราคาข้าวเปลือกที่ตลาดในกรุงเทพฯ การกำหนดราคาจึงสุดแท่งแต่พ่อ ค้าคนกลางจะเสนอ พ่อค้าคนกลางส่วนใหญ่ก็ไม่ทราบราคาข้าวเปลือกที่ขึ้นลงในตลาดกรุงเทพฯ เช่นกัน แต่อาศัยว่าชาวนาไม่รู้เท่าทันในเรื่องราคา พ่อค้าก็ใช้วิธีหากำไรโดยการรับซื้อข้าวในราค ต่ำแล้วนำไปเก็บไว้ในยังของตน รอให้ราคاخ้าวแพงจึงส่งขายในสี ชาวนาซึ่งต้องการเงินโดยเร็ว หรือมีหนี้สิน ก็ต้องรับขายข้าวให้พ่อค้าที่เขาเงินมากกว่าร้านซื้อข้าวในภาคฤดู ทำให้ชาวนาได้กำไร น้อยแต่พ่อค้าได้กำไรมาก นอกจากนี้ชาวนาอย่างเสียเบรียบในการใช้เครื่องดูดหัวข้าวที่พ่อค้าทำ ขึ้นโดยไม่ได้มาตรฐาน ในที่สุดพ่อค้าคนกลางมักกล่าวเป็นเจ้าหนี้เงินกู้ให้ชาวนาแล้วหักผลผลิต ข้าวเพื่อใช้หนี้แทนการกัวรันซื้อข้าว เช่นเดิมมา ความสัมพันธ์เช่นนี้เกิดขึ้นทั่วไประหว่างพ่อค้า คนกลาง กับชาวนาในชนบทไทย เป็นความสัมพันธ์ที่ทำให้ชาวนายากจนลงทุกที่ และไร้อำนาจต่อ รองในสังคม

การเปลี่ยนแปลงของเมืองธัญญบุรีและชุมชนรังสิตระยะที่สอง (พ.ศ. 2475-พ.ศ. 2500)

เมืองธัญญบุรีมีสภาพรุ่งเรืองอยู่ได้ในช่วงเวลาอันสั้นมาก ภายหลังการตั้งเมืองธัญญบุรี ในปี พ.ศ. 2445 เพียง 4 ปี คือ ในปี พ.ศ. 2449 คลองส่วนที่ชุดเสร็จงานเรือใช้เป็นเส้นทางคมนาคม

ก็เริ่มต้นเป็น ทำให้เรือลำใหญ่เข้าไปรับซื้อข้าวขาวนามีได้ ชาวนาต้องจ้างเรือเล็กขนข้าวลำเดียว ไปรับเรือในญี่ปุ่น ค่าใช้จ่ายส่วนนี้ตกอยู่กับชาวนา กำไรที่ได้จากการขายข้าวก็ลดลง ปัญหาอีกเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นก็คือเรื่องน้ำ คลองที่ต้นเริ่มทำให้น้ำไม่พอไป灌溉การท่านา ประกอบกับมีการระบายน้ำของใช้ก้าฟiroคในปี 2449-2450 และอหิวัตอกิโระคในปี 2450-2451 ในเขตชั้นญี่ปุ่นบูรี ความรุ่งเรืองของญี่ปุ่นบูรีจึงเริ่มลดลง มีชาวนาอพยพออกจากกรุงศิริถึงประมาณ 1,000 ครอบครัว ในปีนั้น³⁵ และทยอยอพยพออกไปอีกเรื่อย ๆ ทำให้ประชากรลดลงจากเกือบ 40,000 คนเหลือ 32,052 คน ในปี พ.ศ.2449 (ดูตารางที่ 1 ในภาคผนวก) จำนวนประชากรยังคงน้อยจนกระหั่งถึงปี พ.ศ.2453 ซึ่งเป็นปีก่อนการสรุรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 (สรุรคตปี พ.ศ. 2454) จำนวนประชากรจึงกลับเพิ่มขึ้นมาเป็น 67,870 คน

ในช่วงปี พ.ศ.2453-2458 ยังอาจถือได้ว่าเขตชั้นญี่ปุ่นบูรีเป็นเขตปลูกข้าวที่สำคัญ และมีผู้อพยพเข้ามาอีก ตั้งจะเห็นได้จากการสร้างวัดในช่วงเวลาดังกล่าวถึงจำนวน 10 วัด และวัดส่วนใหญ่จะมีชื่อที่เกี่ยวข้องกับการทำนา เช่น วัดอุ่นข้าว วัดลานนา ซึ่งสร้างในปี พ.ศ.2453 วัดผลหาร (สร้างปี พ.ศ.2456) และ วัดกล้าชชุม (สร้างปี พ.ศ.2457) วัดเหล่านี้สร้างขึ้นหลังการสร้างเมืองญี่ปุ่นบูรีทั้งสิ้น³⁶

อย่างไรก็ตามสภาพการทำงานในเขตชั้นญี่ปุ่นบูรียังคงมีความเสียหายโดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2468 และปี พ.ศ.2470 เพราะสภาพรวมชาติไม่ปกติทั้งที่มีการควบคุมการค้าประทาน เมื่อคลองรังสิตตกเป็นของรัฐบาลในปี พ.ศ.2458 คลองอยู่ในสภาพทรุดโทรม แม้รัฐบาลจะพยายามแก้ปัญหาแต่ก็แก้ไขปัญหาได้เพียงเฉพาะหน้า เพราะไม่มีงบประมาณจำนวนเพียงพอสำหรับการซ่อมแซมคลอง ในปี พ.ศ.2467 ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการสร้างเขื่อนพระราม 6 ที่ตำบลท่าหัวลง อุบลฯ เพื่อผันน้ำเข้ามาสู่ทุ่งรังสิตซึ่งมีน้ำไม่พอ灌溉เลี้ยงต้นข้าว

สภาพความเสียหายจากการทำงานในเขตชั้นญี่ปุ่นบูรีไม่ดีขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470 กอปรกับหนี้สินที่เพิ่มพูนจากการกู้เงินพ่อค้าคนกลางและการถูกเอาเบรียบจากเจ้าของที่ดิน เมื่อชิมเมอร์แนะนำสำราญบริเวณนี้ได้ระบุปัญหาและเสนอแนวทางแก้ไขไว้ดังนี้

บริเวณนี้ (ญี่ปุ่นบูรี) ต้องการให้ราชภรรມีนาของตนเองบ้าง
 เพราะขณะนี้รัฐบาลควรทดสอบย้ายครอบครัวชาวนาจากที่อื่นไปตั้ง
 ภูมิลำเนาในแบบนี้ การแก้ไขสัญญาเช่าเพื่อให้ราชภรรມตั้งภูมิลำเนา
 เป็นหลักแหล่ง โดยวิธีสร้างหมู่บ้านขึ้นและการอบรมให้ราชภรรມรู้จัก
 ะเบี่ยงดีขึ้นจะได้ผลอย่างเดียวกับวิธีอพยพชาวนาจากภาคอื่นให้

มาตรฐานมีความจำเป็นในบริเวณนี้ การแก้ปัญหาด่าง ๆ ที่พัฒนามาแล้ว เป็นสิ่งที่ยุ่งยากและซับซ้อนมากจะต้องใช้เวลาช้านาน.... ฐานะของ กสิกรในทุ่งหลวงคลองรังสิตกำลังอยู่ในสภาพที่อันตราย จังหวัด ชัยภูมิเป็นจังหวัดสำคัญในทางภาคใต้จากการวางแผนเมืองการอันดี เพื่อแก้ปัญหาด่าง ๆ อันยุ่งยากย่อ Mundong ใช้เวลาช้านาน³⁷

ถึงแม้จะได้มีการรายงานให้ทราบถึงสภาพที่อันตรายของชานาในชัยภูมิ แต่รัฐบาล ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ สวยงามเศรษฐกิจตกต่ำของโลกได้มีส่วนทำให้สภาพอันตรายนี้แก้ไขได้ยาก

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 เมืองชัยภูมิได้ถูกลดฐานะลงเป็น อำเภอหนึ่งขึ้นกับจังหวัดปทุมธานี คณะกะถุ่มผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองได้พยายามเปลี่ยนอำเภอ ชัยภูมิจากเมืองที่เกิดโดยพระราชดำริให้เป็นเมืองของนักประชาธิปไตย เช่น เปลี่ยนชื่อตำบลบึง ทะเลสาบในอำเภอเป็นตำบลประชาธิปัตย์ เมื่อเมืองชัยภูมิกลับเป็นอำเภอ จำนวนประชากร ก็ลดน้อยลง ดังจะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. 2480 มีประชากรเพียง 14,310 คน ในอำเภอชัยภูมิ (ดู ตารางที่ 1 ในภาคผนวก) และเมื่อพิจารณาจากจำนวนวัดที่มีการสร้างในระยะนี้ก็มีน้อยกว่าเดิม มาก ไม่มีวัดใหม่เกิดขึ้นในอำเภอชัยภูมิเลย สวนวัดในอำเภออื่นที่เกิดขึ้นใหม่ ได้แก่ วัดปทุม นายก สร้างในปี พ.ศ. 2480 ที่ตำบลศาลาครา อำเภอหนองเสือ และวัดเกิดการอุดม ที่ตำบลคลอง สาม อำเภอคลองหลวง³⁸

ในทศวรรษ 2490 ยังคงมีชาวนาท่านในเขตวังสิต โดยที่มีผู้เช่านาในจังหวัดปทุมธานีถึง ร้อยละ 59.4 ของชาวนาทั้งหมด และเนื้อที่เช่านาถูกมีสัดส่วนถึงร้อยละ 56.2 ของเนื้อที่ท่านทั้ง หมด³⁹ อย่างไรก็ตามได้เริ่มมีเกษตรกรที่หันไปเพาะปลูกพืชชนิดอื่น ในปี พ.ศ. 2495 ได้แก่ ปลูก แตงโม กล้วยหอม ส้ม และมันเทศ การปลูกแตงโมในระยะแรกได้ผลดี ทำให้มีผู้ปลูกตามจนเขต วังสิตผลิตแตงโมออกมากขึ้นจำนวนมาก รุ้งกันในชื่อแตงโมรังสิต

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนรังสิตระยะที่สาม (พ.ศ. 2500 - ปัจจุบัน)

การสร้างถนนพหลโยธินในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้มีผลทำให้การเดินทางไป รังสิตสะดวกขึ้นกว่าเดิมมาก จึงทำให้มีชาวกรอพยพเข้าไปในบริเวณนี้มากขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน การสร้างถนนก็ได้สร้างปัญหาเรื่องน้ำแก่ชาวนา เพราะได้มีการกุดินลงไปในคลองส่งน้ำโดย

ไม่ผังท่อ ทำให้น้ำฝังเหนือคลองรังสิตແตบข้ามคลองหลวงไม่มีน้ำดั้งօคัยแต่น้ำฝน ชาวนา สวนหนึ่งจึงทิ้งนาเป็นนาร้าง⁴⁰

สำหรับถนนเดียบคลองรังสิตนั้นมีมาแต่เดิมแล้ว โดยเป็นถนนลูกรังให้รถยกติดไปได้ถึง คลองหก จากนั้นผู้เดินทางจะต้องลงเรือต่อเพราะไม่มีถนน ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. แฝงน้อย ศักดิ์ ศรี เล่าว่าการเดินทางไปที่คลองสิบเมื่อยังเป็นปีเศษมาแล้ว (ประมาณ พ.ศ. 2510) ต้องไปทางรถ ยนต์บนถนนลูกรังแล้วลงเรือที่คลองหก ต่อเรืออีกครั้งที่ปากคลองสิบเพื่อเข้าคลอง รวมเวลาเดิน ทางไปที่นา 1 วัน สำหรับผู้ที่ไม่นิ่งรถก็สามารถนั่งเรือทางยาวจากเชิงสะพานรังสิตที่ถนนพหล โยธินได้เลย

ในระยะที่ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2503-2505) รัฐบาลเริ่มมี นโยบายสนับสนุนการลงทุนจากต่างประเทศในภาคอุตสาหกรรม ได้เริ่มมีการสร้างโรงงาน อุตสาหกรรมขึ้นในย่านรังสิต และเกิดนิคมอุตสาหกรรมขึ้น นิคมอุตสาหกรรมแห่งแรกในเขตรังสิต คือ นิคมอุตสาหกรรมนานาเครื่อง ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2514 การสร้างโรงงานได้ส่งผลต่อการประกอบอาชีพ และราคาที่ดินใน ชุมชนรังสิตเป็นอย่างมาก ชาวนาสวนหนึ่งเลิกประกอบอาชีพทำนา หันมา ทำงานเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะประชากรวัยหนุ่มสาว อย่างไรก็ตามสภาพ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เกิดขึ้นในบริเวณใกล้โรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งอยู่ใกล้ถนนพหลโยธิน ชุมชนในบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปยังไม่ถูกกระบวนการระเหตุ และไม่ได้มีการเปลี่ยนอาชีพเป็นแรงงาน อุตสาหกรรมมากนัก ในช่วงปี พ.ศ. 2520 ชาวนาสวนหนึ่งเริ่มปลูกพืชผัก และตัดแปลงที่นาบาง ส่วนเป็นสวนผัก ปลูกถั่วฝักยาว มะนาว แตงกวาส่งไปขายปากคลองสิบ โดยมีเด็กแก่ปากคลอง สิบเป็นนายทุนให้ ทำให้เกิดมิทั้งการทำสวนและการทำนา⁴¹

ในสมัยที่ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรีนี้เอง ก็ได้มีการเปลี่ยนชื่ออำเภอ ชัยนาท เป็น ชัยบุรี ตามมติของคณะรัฐมนตรีในสมัยนั้น ปัจจุบันชาวชัยนาทชัยบุรีมีภารกิจจะได้ รื้อเดิมที่มี ญ. หญิง 2 ตัวกลับมา เพราะซื้อเมืองนี้มาจากคำว่า ชัยนาท ที่แปลว่าข้าว ตามชื่อ พระราชาท่านจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5

การอพยพเข้ามายังชุมชนรังสิตอีก簇ชนบทนี้คือ การย้ายคนจากในเมืองออกไปสู่ชน เมืองได้มีการตั้งนวนครในปี พ.ศ. 2514 เพื่อเป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ รวมทั้งเป็นเขต ที่พักอาศัยด้วย และได้ตั้ง เคหะชุมชนรังสิต ขึ้นในปี พ.ศ. 2520 ผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่ได้แก่ผู้มีราย ได้น้อย ประชาชนจากแหล่งชุมชนยอด พนักงานขององค์การขนส่งมวลชนกรุงเทพฯ และ ข้าราชการกองทัพอาภาพร เคหะชุมชนนี้ตั้งขึ้นเพื่อให้ผู้มีรายได้น้อยได้เข้าพักอาศัย โดยเช่าที่ของ ราษฎร และสร้างบ้านขนาดเล็กให้เช่า เนื้อที่ขนาด 20 ตารางวา เมื่อผู้เช่าอยู่ครบสัญญา 25 ปี

ก็จะได้กรรมสิทธิ์ในตัวบ้านแต่เช่าที่ดินต่อไป ราคาบ้านในระยะแรกหลังละ 63,000 บาท ได้มีคนงานจากโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาเช่าอยู่เป็นจำนวนมากในเวลาต่อมา ในปี พ.ศ.2538 มีผู้อาศัยอยู่มากกว่าหนึ่งหมื่นคนในเคหะชุมชนรังสิต⁴²

การตั้งถิ่นฐานและผู้ตั้งถิ่นฐานในชุมชนรังสิต

บทวิเคราะห์จากการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินในเขตตั้งถิ่น

เนื่องจากข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินในเขตตั้งถิ่นที่มีผลให้เห็นพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานและคุณลักษณะของผู้มาตั้งถิ่นฐานในชุมชนนี้ได้ดีพอสมควร ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์และนำเสนอไว้ในบทนี้ นับตั้งแต่บริษัทชุดคลองและคุณาสยาามได้เริ่มขายที่ดินสองฝั่งคลองรังสิตและคลองซอยให้แก่ผู้สนใจซื้อ ในระยะแรกขนาดที่ดินที่ขายจะเป็นขนาดใหญ่ ผู้ที่มาซื้อบจองที่ดินนอกจากเจ้านายและขุนนางแล้วยังมีคนบดีเรือสายเดินที่มาซื้อที่แปลงใหญ่ขนาด 150-200 ไร่ เช่น นางเลื่อน ฤกじันบัว บ้านเสารีชั้น อำเภอแดงเงิน ถนนเยาวราช โฉนดที่ดินส่วนใหญ่จะออกในปี พ.ศ.2447 โดยมี พระปฏิบัติราชประสังค์ เป็นผู้ลงนามในนาม บริษัทชุดคลองและคุณาสยาาม อย่างไรก็ตามผู้ที่ได้ซื้อที่ดินนี้ไม่ได้เก็บไว้เสมอไป บางรายก็ขายไปในช่วงที่ที่ดินมีราคาดีขึ้นหรือขายไปในปีเดียวกับที่ซื้อมา ผู้ซื้อบางรายเป็นชาวกรุงเทพฯ และบางรายเป็นคนในห้องที่รังสิต

จากการศึกษาวิเคราะห์โฉนดที่ดินเก่าจากสำนักงานที่ดินอัญญบุรีเพียง 8 ราย ได้พบว่า ที่ดินที่ซื้อมาจากบริษัทชุดคลองฯ จะถูกนำไปประกอบทำนิodicrom ประมาณ 16-23 ครัว ลักษณะของนิodicrom ได้แก่ การจำลอง ได้ถอน ขาย แบ่งโฉนด โฉนดรถ ก ให้ รับรถ แบ่งให้ หดด จำลอง ขายเฉพาะส่วน ขายฝ่าก ถือกรรมสิทธิ์รวม ให้เฉพาะส่วน และนิodicromที่มักจะทำในชั้นสุดท้าย จนถึงขณะนี้ คือ การแบ่งกรรมสิทธิ์รวม ซึ่งเป็นการแบ่งโฉนดที่ดินจากขนาด 150 - 200 ไร่ เป็นแปลงเล็กลงตามจำนวนของผู้ถือกรรมสิทธิ์รวม แต่ละรายจะได้ครอบครองคนละ 20 - 50 ไร่ สำหรับที่ดินที่ขายให้แก่บริษัทชุดคลองที่ดินและบ้าน ที่ดินจะถูกขายอยู่ลงไปอีกเป็นแปลงละ 35 ตารางวาขึ้นไป และที่ดินบางแปลงจะอยู่ระหว่างการจำลองเป็นประกันกับธนาคาร

ในการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดิน มีแบบแผนการเปลี่ยนหลายแบบ ที่ดินส่วนใหญ่ถูกเปลี่ยนกรรมสิทธิ์จากผู้ที่ซื้อจากบริษัทชุดคลองฯ มาแล้วทั้งสิ้น บางแปลงถูกเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ 3 ครัว บางราย 4 ครัว และบางราย 7 ครัว การครอบครองที่ดินส่วนใหญ่เป็นการครอบครองจริง ๆ ไม่ใช้การซื้อขายเพื่อค้าที่ดิน ดังจะพบว่าในอดีตส่วนใหญ่ครอบครองจะครอบครองเป็นเวลากว่า 5 ปี รายที่ครอบครองนานจะครอบครองถึง 50 ปี และส่วนใหญ่แล้วหลังจากการเปลี่ยนกรรม

สิทธิ์ ที่ดินประเภทนี้ยังคงเป็นของคนที่อาศัยอยู่ในเขตวังสิตเอง ไม่ใช่เจ้าของที่ดินจากภายนอก ที่มุ่งเน้นที่เคยเป็นมาในอดีต นอกจากนั้นยังพบว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในรังสิตพยายามจะซื้อที่ดินใกล้เคียงกับของตนกลับมาจากการเจ้าของที่อยู่นอกที่มุ่งเน้น ดังเช่น นางพริ้ง บ้านประดู่น้ำรังสิต ได้ซื้อที่ดินจากคุณหญิงศรีวนทรฤทธิ์ ซึ่งรับจำนำจากนางลินบ้านคลองดงในปี พ.ศ.2475 ต่อมาขุนบึง บริบาล บ้านคลอง 13 ซื้อที่ดินแปลงเดียวกันนี้จากนางชั้นบ้านข้างวัดชนะลงคราม ในปี พ.ศ.2481 หรือกรณีของนายหลง บ้านคลอง 11 จำนำที่ดินให้แก่คนหนึ่งที่ขายสูดันธรรม ในปี พ.ศ. 2505 แต่ก็พยายามได้ถอนไปจำนำของนายแทน บ้านคลอง 13 ซึ่งเป็นลูกเขยแทนในปี พ.ศ.2508 และในที่สุดก็ได้ถอนมายกให้แก่ลูกนلنของตนในปี พ.ศ.2518 จะเห็นได้ว่า เจ้าของที่ดินที่เป็นชาวรังสิตจะมีความผูกพันกับที่ดินและพยายามให้กรรมสิทธิ์กลับมาเป็นของลูกนلنหรืออย่างน้อยก็เป็นของคนรังสิตด้วยกัน

การขายที่ดินในรังสิตเกิดในระยะหลังปี พ.ศ.2530 เป็นต้นมา ก่อนหน้านั้นมีการขายบ้าง ในระยะทศวรรษ 2470 และทศวรรษ 2490 ต่อ 2500 สนับสนุนว่าสาเหตุที่มีการซื้อขายน้อยเนื่องจากโฉนดที่ดินที่ใช้เคราะห์อยู่ในเขตที่ดินธัญญบุรี ซึ่งห่างจากย่านโรงงานอุตสาหกรรมริมถนนพหลโยธินที่เกิดขึ้นในระยะต้น จึงมีการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ไม่มากเป็นพิเศษในระยะทศวรรษ 2500 เพราะการคมนาคมยังไม่สะดวก แต่เมื่อมีการสร้างทางสายรังสิต-นครนายก ที่ดินบริเวณนี้ก็ถูกเปลี่ยนมืออย่างกว้างขวาง เพราะมีการพัฒนาที่ดินเป็นหมู่บ้านจัดสรร ในทศวรรษ 2530 อย่างไรก็ตามมีที่บ้างแปลงที่แบบไม่ได้เปลี่ยนกรรมสิทธิ์เลย ได้แก่ ที่ดินของวัด ที่ดินที่ถูกเวนคืนให้เป็นที่หรือทางสาธารณะประจำชื่อน้ำรังสิต สำหรับการจัดชลประทาน และที่ดินกองมรดกรายใหญ่ โดยเฉพาะกองมรดกรของ ม.ร.ว.สุวพรรณ์ สนิทวงศ์ ซึ่งมีอยู่ที่คลอง 3-4 ประมาณ 339 ไร่ และคลอง 4-5 อีก 1500 ไร่ ที่เหล่านี้ไม่ได้ถูกขาย บริเวณที่ดินที่ไม่ใช่บ้านจัดสรรในปัจจุบันจึงมักเป็นที่ดินประเภทใดประเภทหนึ่งที่กล่าวมานี้

ในการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดินที่มีอย่างมากในทศวรรษ 2530 นี้ จากการสุมคุณดิติรายการ โอนกรรมสิทธิ์ที่ดินของสำนักงานที่ดินธัญญบุรี ได้พบว่ามีการโอนกรรมสิทธิ์ทุกวัน วันละอย่างต่ำ 58 ราย อย่างสูง 214 ราย (คุณยละเอียดในตารางที่ 2 ภาคผนวก) การโอนกรรมสิทธิ์ที่กระทำมากที่สุดคือ การขาย รองลงมาคือการจำนอง และรองลงมาคือการได้ถอนและปลดจำนำ เป็นที่น่าสนใจว่า มีกรณีที่โอนกรรมสิทธิ์ในลักษณะภาวะจำยอมอยู่ด้วยจำนวนหนึ่ง

บทสรุป

ชุมชนแรกที่เกิดขึ้นในเขตวังสิตคือ ชุมชนปากคลองเจ็ดและเมืองอัญญบุรี ในระยะแรกขาดคลองรังสิต การเกิดชุมชนดังกล่าวเป็นผลของปัจจัยหลายประการ ประการแรกได้แก่ที่ตั้งของชุมชนซึ่งตั้งอยู่บริเวณคลองนกและคลองเจ็ด ซึ่งเป็นคลองชroyที่ถูกขุดก่อนคลองอื่นเพื่อเชื่อมกับคลองแสนแสบ ทำให้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ ปัจจัยประการที่สองคือ ความต้องการที่ดินทำกินใหม่ของชาวนาในเขตที่รับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง โดยเฉพาะจากสมุทรปราการ ฉะเชิงเทรา มีนบุรี อุบลฯ นครนายก ซึ่งประสบปัญหาเกี่ยวกับสภาพของดินในเขตเพาะปลูกเดิม ปัจจัยประการที่สามได้แก่ การเพิ่มขึ้นของประชากรโดยการอพยพย้ายเข้ามายังที่ต่างๆ ปัจจัยอื่นๆ ได้แก่ การรัฐจัดเทคโนโลยีการผลิตเพิ่มมากขึ้น การมีผลผลิตเกินความต้องการจนสามารถผลิตเพื่อขายได้ และความหลากหลายของอาชีพ เมื่อประกอบกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ที่จะทรงสร้างเมืองใหม่ให้เป็นเมืองผลิตข้าว ชุมชนรังสิตก็ได้เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตามชุมชนที่เกิดขึ้นนี้ไม่ได้มีลักษณะเป็นชุมชนในทางสังคมเต็มรูป แต่มีลักษณะเป็นชุมชนทางภาษาของกลุ่มคนที่กระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่อันกว้างใหญ่ที่เรียกว่าทุ่งรังสิต นอกจากชุมชนปากคลองเจ็ดและเมืองอัญญบุรีแล้วบริเวณอื่นตั้งแต่คลองนึงจนคลองลิบตี และคลองนกวาสายบนจนคลองนกวาสายล่าง ล้วนเป็นชุมชนอันเกิดจากการตั้งถิ่นฐานข้าวครัวอย่างกระจัดกระจาย จะพบว่าคนที่อยู่อาศัยในบริเวณดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องติดต่อกันน้อยมากหรือไม่มีเลย คนจำนวนหนึ่งเข้ามาอาศัยอยู่โดยคิดว่าตนจะอยู่เพียงทำงาน ครับพรับหน้านาก็กลับบ้าน คนจำนวนหนึ่งอาศัยอยู่โดยถาวรสั่งแต่จะริบส่วนใหญ่เป็นเจ้านายชุมนangหรือครอบครัวที่บ้านรุ่งที่ดินให้อุดมสมบูรณ์ ผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินแท้จริงส่วนใหญ่เป็นเจ้านายชุมนangหรือครอบครัวที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ และให้ผู้อื่นมาเช่าที่นาของตน สถานการณ์เช่นนี้ทำให้ทุ่งรังสิตเป็นชุมชนเดียวร้างไร้ญาณ ไม่ใช่ภาพชุมชนหมู่บ้านในอุดมคติที่นักวิชาการคาดภาพไว้ จึงมีข้อสังเกตว่า ภาพหมู่บ้านในอุดมคติที่คาดภาพไว้นั้น ไม่ใช่ความเป็นจริงของหมู่บ้านจำนวนมากในภาคกลางของประเทศไทยที่เกิดจากการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนที่บุกเบิกนาที่ดินทำกินใหม่

แต่ภาพของชุมชนอันเดียวร้างขาดชีวิตทางสังคมนี้มิได้ darmอยู่ตลอดมา ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า หลังจากที่ผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานรุ่นอายุแรกเริ่มปักหลักอยู่เป็นการถาวรขึ้นและมีลูกเป็นรุ่นอายุที่สองได้เริ่มมีความผูกพันกับที่ดินขึ้นระดับหนึ่ง หลังจากทศวรรษ 2470 ที่จัมเมอร์แมนได้เข้ามาสำรวจและพบสภาพวิกฤติของทุ่งรังสิต และภายหลังภาวะเศรษฐกิจตกต่ำลง ชาวนาในทุ่งรังสิตน่าจะได้มีโอกาสในการผลิตข้าวออกสู่ตลาดโลกในระยะที่โลกมีความต้องการข้าวจำนวนมาก

มาก เพราะทุ่งรังสิตเป็นแหล่งผลิตข้าวแห่งใหญ่ถึงแล้ว นอกจานั้น ชาวนาอย่างได้เรียนรู้ที่จะทำนาห่วงแทนนาด้า เพราะไม่อาจคาดหวังน้ำจากการชลประทานได้อย่างสม่ำเสมอ และ เพราะไม่มีแรงงานเพียงพอที่จะจัดรูปที่นาให้เหมาะสมแก่การทำนาด้า (โดยเฉพาะการทำดินนาและปรับระดับพื้นท้องนา) การทำนาห่วงเพื่อการส่งออกและการริเริ่มปลูกพืชอื่นจึงเป็นทางออกของเกษตรกรทุ่งรังสิต และน่าจะได้เป็นปัจจัยหนึ่งที่เหนี่ยวรั้งชาวนาห่วงสิตให้เริ่มผูกพันกับที่นา

ความเป็นพลวัตของชุมชนห่วงสิตที่เริ่มนี้ชีวิตทางสังคมมากขึ้นอาจพิจารณาได้จากเหตุการณ์สองประการ ประการแรกคือ การสร้างวัดโดยชาวบ้าน การสร้างวัดมีกระจาดอยู่ทุกคลอง และเป็นการสร้างโดยชาวบ้าน วัดส่วนใหญ่มีเชือเกี่ยวกับการทำนา เช่นวัดกล้าชชุม วัดอุ่น้ำ วัดลานนา วัดผลนาหาร เนื่องจากกรณีต่างกับวัดที่สร้างโดยเจ้านายในระยะแรกๆ นอกจานั้นยังมีวัดที่เกิดจากการร่วมมือร่วมใจของชาวบ้าน เช่น วัดราชภรรศรัทธาราม(คำเนาอลำลูกกา) วัดราชภรรศรัฐ(หนองเสือ) และวัดประชาภรณ์ เนื่องจากกรณีที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือหลักฐานเกี่ยวกับการถือครองที่ดินในระยะตั้งแต่ทศวรรษ 2470 ได้มีเกษตรกรชาวห่วงสิตส่วนหนึ่งสามารถครอบครองที่ดินในทุ่งรังสิตเป็นของตนเอง และพยายามรักษากรรมสิทธิ์ดังกล่าวให้ต่ออยู่กับลูกหลานของตน หรือจากคนจากละแวกบ้านเดียวกัน ความพยายามดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความผูกพันที่ชาวนาเมืองที่ดินของตน ชุมชนห่วงสิตในระยะนี้จึงเป็นชุมชนที่ชีวิตทางสังคมมากขึ้นกว่าระยะแรก

ภายในหลังทศวรรษ 2500 ชุมชนชาวห่วงสิตได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของอุตสาหกรรม การขยายเมือง และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทำให้ชุมชนเปลี่ยนจากการเป็นชุมชนเกษตรมาเป็นชุมชนพนักงาน ซึ่งมีทั้งเขตอุตสาหกรรม เขตบริการ (สถานราชการและสถาบันศึกษา) ตลอดจนเขตเกษตรกรรมซึ่งมีการผลิตที่หลากหลายกว่าเดิม การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้อาจ จะได้ทำให้ชุมชนซึ่งเริ่มนี้ชีวิตทางสังคมได้ไม่นานต้องถูกกระทบโดยกระแสการเปลี่ยนแปลง ชีวิตทางสังคมที่มีอายุน้อยมีความเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ยังไม่อาจสร้างพลังด้านทันท่วงเพื่อป้องกันตนเองได้อย่างเข้มแข็ง ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เกิดขึ้นอย่างมากในทศวรรษ 2530

ເຈິ້ງອຣດ

1. นายพันโทพระฤทธิ์จักรก้าว จดหมายเหตุเรื่องสร้างเมืองธัญญบุรี รศ.121 น.1
2. ເພີ່ງອ້າງ ນ.4
3. ຕຸສູນທີ່ ອາສະໄວຢີ ປະວັດຄລອງວັງສຶກ : ກາຮພົມນາທີ່ດິນແລະຜລກຮະບປຕ່ອສັງຄນ ພ.ຊ.
2431-2457 ສໍານັກພິມພົມນາວິທຍາລັຍອຮຣມຄາສຕຣ 2530 ນ.19
4. ເພີ່ງອ້າງ ນ. 30-31
5. ຕຸຮາຍລະເຂີຍດີນ ສູກາງຄໍ ຈັນທວານີ້ ດິນກຳເນີດຂອງຫາວັນຈີນແຕ່ຈົວໃນປະເທດໄທ
ໃນ ຫາວັນຈີນແຕ່ຈົວໃນປະເທດໄທແລະໃນງົມລໍາເນາເດີມທີ່ເຂົ້ານ ສມຍທີ່ນີ້ ທ່າເຮືອຈາງໜົນ (2310-
2393) ສູກາງຄໍ ຈັນທວານີ້ແລະຄົນະ (ບຣຣນາອີກາຣ) ສຖານັບເອເຊີຍສຶກຫາ 2534. ນ. 5
6. ຂໍ້ມູລຈາກກາຮສົມກາຜະນົອມໝານມສຍົດແກ້ວນິມິຕົງ 5 ຕຸລາຄມ 2537
7. ສູນທີ່ ອາສະໄວຢີ ອ້າງແລ້ວ ນ. 96
8. ດາວໂຫລດ ຮູ່ ຂົມເມອົງແມນ ກາຮສ່າງຈົບປະເທດໃນໜັນບັກແໜ່ງສຍາມ (2473) ແປລແລະ
ເຮືບເຮືອງໂດຍນາຍຂົມ ວິໄຈໄວທະຍະ ມຸລນິຫຼືໂຄຮກກາຮຕ່າງສັງຄນຄາສຕຣແລະມນຸ່ຍຄາສຕຣ 2525, ນ.

177

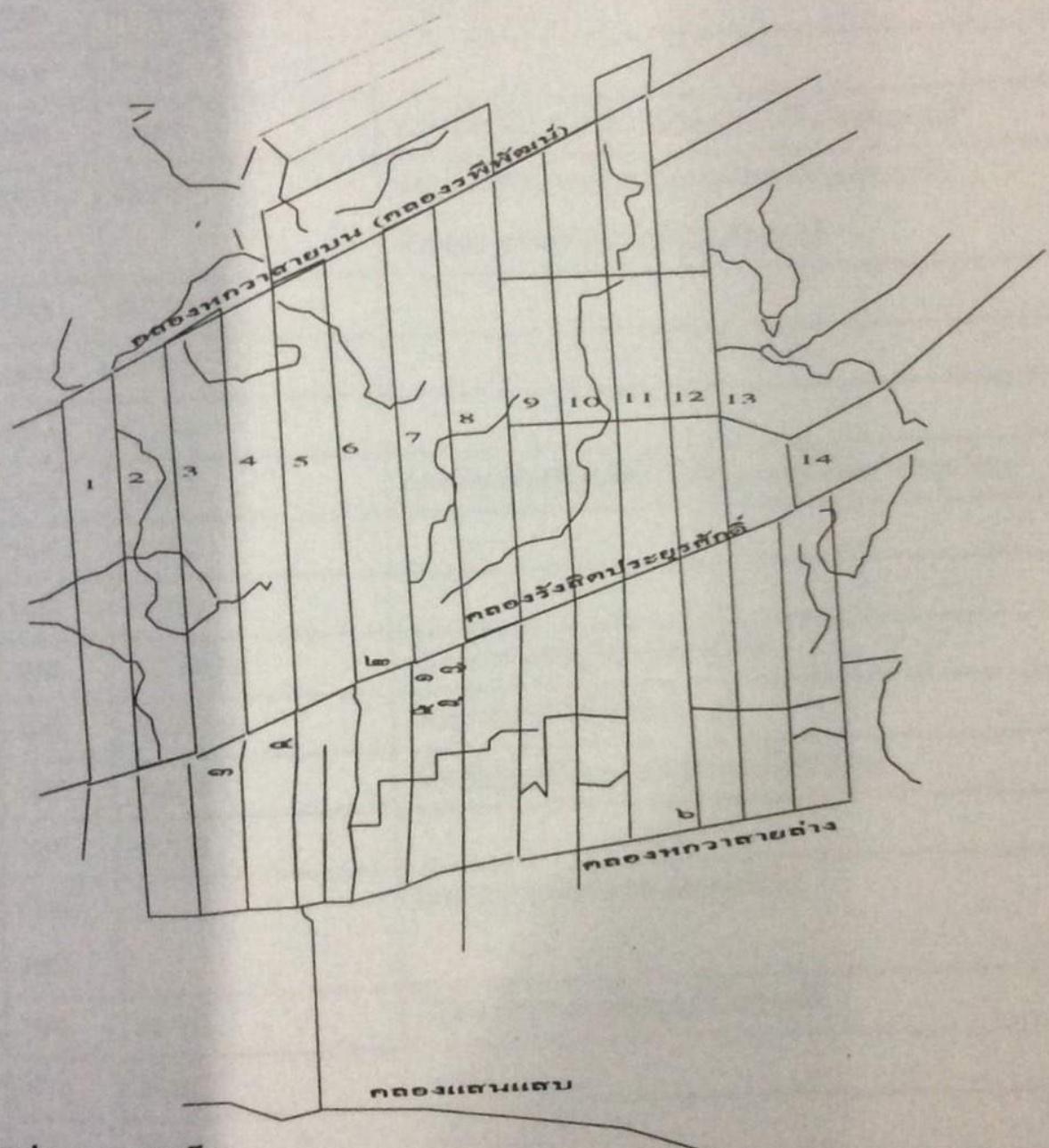
9. ຂົມເມອົງແມນ ອ້າງແລ້ວ ນ. 177-180
10. ສູນທີ່ ອາສະໄວຢີ ອ້າງແລ້ວ ນ. 97
11. ສູນທີ່ ອາສະໄວຢີ ອ້າງແລ້ວ
12. ຂໍ້ມູລຈາກກາຮສົມກາຜະນົອມ ພະຄູກີ່ອັນຸມາກາຮນ ເຈົ້າອາວັດເໝັນເຂົ້າ 22 ອັນວາຄມ

2537

13. ຂໍ້ມູລຈາກກາຮສົມກາຜະນົອມ ນາຍໄລ່ຕູ່ຍ ແຊກໍ ອາຍຸ 85 ປີ ທີ່ຕລາດປາກຄລອງເຈັດ 2
ພຸດ່າກາຄມ 2538 ແລະນາງສຸດໃຈ ນິຕະໂຍ ອາຍຸ 75 ປີ ທີ່ໂຮງສຶກສປປະສິກົງ 22 ອັນວາຄມ 2537
14. Suwaphan Sanitwongse, *An Outline of Rice Cultivation*, p. 4-6 ອ້າງໃນ ສູນທີ່ ອາສະໄວຢີ ອ້າງແລ້ວ ນ. 126
15. ຂົມເມອົງແມນ ອ້າງແລ້ວ ນ. 177
16. ສູນທີ່ ອາສະໄວຢີ ອ້າງແລ້ວ ນ. 127-128
17. ສົມກາຜະນົອມນາງສຸດໃຈ ນິຕະໂຍ ອ້າງແລ້ວ
18. ຈາກຄໍານວຍພິເສດຖາຂອງຄາສຕຣາຈາຍ ມ.ຮ.ວ. ແນ່ນ້ອຍ ສັກດີຕີ ທີ່ຫ້ອງປະຫຼຸມສຖານັບ
ໄທຢີສຶກຫາ ເມື່ອວັນທີ 14 ອັນວາຄມ 2537

34. สัมภาษณ์ นายชະໂອດ ອົງຄານໄກ້ນີ້ ອາຍຸ 68 ປີ ວັນທີ 2 ພຸດຊກມ 2538
 35. ສູນທີ່ ອາສະໄໄຍ້ ອ້າງແລ້ວ ນ.154
 36. ຂໍ້ອມຸລທະເບີນວັດໃນຈັງຫວັດປຖ່ມທານີ ຝ່າຍແພນງານແລະຕິດຕາມປະເມີນຜລ ສໍານັກງານ
ກຶກຊາທິກາຮັງຫວັດປຖ່ມທານີ ປີ 2538
 37. ຂົມເມອຣ໌ແມນ ອ້າງແລ້ວ ນ.182
 38. ຂໍ້ອມຸລທະເບີນວັດໃນຈັງຫວັດປຖ່ມທານີ ອ້າງແລ້ວ
 39. ສູນທີ່ ອາສະໄໄຍ້ ອ້າງແລ້ວ ນ. 204
 40. ຂໍ້ອມຸລຈາກກາຮັງຫວັດປຖ່ມທານີ ທີ່ເຄະຫະຊຸມຊັນຮັງສິຕ ວັນທີ 22 ອັນວາຄມ 2537
 41. ຂໍ້ອມຸລຈາກຄໍາບຽນພິເສດຂອງຄາສຕຣາຈາຣຍ ມ.ຮ.ວ.ແນ່ງນ້ອຍ ສັກເຕີສີ ອ້າງແລ້ວ
 42. ຂໍ້ອມຸລຈາກກາຮັງຫວັດປຖ່ມທານີ ເຄະຫະຊຸມຊັນຮັງສິຕວັນທີ 22 ອັນວາຄມ 2537
-

แผนผังแสดงที่ตั้งชุมชนและสถานที่สำคัญ
บริเวณชุมชนตลาดกลางเมือง
และเมืองชัยภูมิบุรี
(พ.ศ. 2438 - 2445)



- ๑. ท่าด่านปากคลองเมือง
- ๒. เมืองชัยภูมิบุรี
- ๓. วัดเจียนเบตต์
- ๔. วัดมุกจินดาวาราม
- ๕. บ้านเจียงโนก
- ๖. โรงเรียนคากองดิก (ดำเนิน)
- ๗. โรงเรียน
- ๘. โรงเรียนอิน (คงวัน)

ตารางที่ 1

จำนวนประชากรในเมืองธัญญบุรีและการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับคลองและชุมชนรังสิต

| ปี | จำนวนประชากร | การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับคลองและชุมชนรังสิต |
|--------|-----------------|--|
| 2431 | ไม่มีข้อมูล | เริ่มบุคคลองรังสิต |
| 2433 | ไม่มีข้อมูล | คนเริ่มทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐาน |
| 2442 | 27,545 | บุคคลองรังสิตแค่๒เสร็จได้ 2 ปี |
| 2445 | 40,000 (ประมาณ) | ตั้งเมืองธัญญบุรี |
| 2448 | 37,552 | |
| 2449 | 32,052 | คลองตื้นเขิน, เกิดใช้ก้าฟiro ระบบที่เมืองธัญญบุรี |
| 2451 | 35,165 | คลองได้รับความเสียหายมากที่สุดเพราทำบพัง, เกิดอนิวาตกiro ระบบที่เมืองธัญญบุรี |
| 2452 | 36,920 | |
| 2453 | 67,870 | |
| 2454 | 64,775 | |
| 2458 | 40,869 | คลองตากเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐบาลอยู่ในสภาพทรุดโทรม |
| 2461 | 39,627 | |
| 2462 | 43,218 | |
| 2462 | ไม่มีข้อมูล | เริ่มโครงการขลปะทานป่าสักได้ |
| 2465 | ไม่มีข้อมูล | โครงการป่าสักได้เสร็จบริบูรณ์ |
| 2480 | 14,310 | เมืองธัญญบุรีถูกยุบเป็นอำเภอเมื่อปี 2475 |
| 2490 | 17,146 | |
| ก่อนปี | - | ตัดถนนพหลโยธิน ผ่านคลองรังสิต |
| 2500 | | |
| 2503 | 26,490 | เปลี่ยนชื่ออำเภอธัญญบุรีเป็นธัญบุรี |
| 2511 | 37,272 | |
| 2513 | 38,676 | |
| 2520 | - | สร้างเคหะชุมชนรังสิต |
| 2523 | 52,326 | |
| 2532 | 81,130 | |

ที่มา: 1. ข้อมูลปี 2442-2462 มาจาก ศูนทรี อาสาไวร์ ข้างแล้ว น.93

2. ข้อมูลปี 2480- 2532 จากสำมะโนประชากร อำเภอธัญบุรี

ตารางที่ 2

รายการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน อ.ธัญบุรี มกราคม-มีนาคม 2536/38

| วัน | รายการ | จำนวน (ราย) |
|--------------------|---------------|-------------|
| 29 มกราคม 2536 | โอนกรรมสิทธิ์ | 214 |
| | ขาย | 97 |
| | จำนอง | 52 |
| | ไถ่ถอน | 44 |
| 26 กุมภาพันธ์ 2536 | โอนกรรมสิทธิ์ | 185 |
| | ขาย | 79 |
| | จำนอง | 37 |
| | ไถ่ถอน | 17 |
| | ภาวะจำยอม | 34 |
| 31 มีนาคม 2536 | โอนกรรมสิทธิ์ | 135 |
| 31 มกราคม 2538 | โอนกรรมสิทธิ์ | 58 |
| | ขาย | 23 |
| | จำนอง | 18 |
| | ไถ่ถอน | 9 |
| 28 กุมภาพันธ์ 2538 | โอนกรรมสิทธิ์ | 97 |
| | ขาย | 39 |
| | จำนอง | 33 |
| | ไถ่ถอน | 16 |
| 30 มีนาคม 2538 | โอนกรรมสิทธิ์ | 170 |
| | ขาย | 60 |
| | จำนอง | 59 |
| | ไถ่ถอน | 28 |
| 31 มีนาคม 2538 | โอนกรรมสิทธิ์ | 135 |
| | ขาย | 39 |
| | จำนอง | 47 |
| | ไถ่ถอน | 18 |

ที่มา: สำนักงานที่ดินธัญบุรี 2538